

İKTİDAR VE DİL İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TAŞRA MEKTUPLARINA YANSIYAN II. ABDÜLHAMİT PORTRESİ

Sacide Nur AKKAYA*

Öz

Basın faaliyetlerinin en aktif şekilde sürdürüldüğü gazeteler, on sekizinci yüzyılın ürünü olarak ortaya çıkmış ve II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde, Osmanlı toplumunun sıradan bir parçası olmuştur. Dönemin yaşantısını aracısız olarak yansıtan en önemli yayın organı olan gazetelerde yer alan haberler, halkın zihin yapısını ve olaylara bakış açısını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son büyük padişahı olarak gösterilen II. Abdülhamit, yıkılma sürecine çoktan girmiş olan bir devleti, kendi belirlediği ölçüler etrafında geliştirdiği bir modernleşme politikası ekseninde ayakta tutmaya çalışmış, imparatorluk tarihinde özel bir öneme sahip olan bu dönemin yansımaları basında da yer bulmuştur. Saltanat yılları boyunca Yıldız Sarayı'ndan dışarı çıkmayan fakat özenle inşa ettiği Hamîdi düzen çerçevesinde oluşturduğu siyasal sembolizm aracılığı ile geniş Osmanlı topraklarında ismi varlığına delil bir Abdülhamit portesi var eden padişahın Osmanlı taşrasındaki yansımalarının incelendiği bu makalede, II. Abdülhamit'in iktidarını meşrulaştırmak için oluşturduğu sembolik dünya, benzer meşruiyet krizini tecrübe eden dönemin diğer monarklarının politikaları ile de kıyaslanarak, bütüncül bir şekilde ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Basın, II. Abdülhamit, Osmanlı İmparatorluğu, Mektup, Sembolizm

IN THE CONTEXT OF THE RELATIONSHIP BETWEEN POWER AND LANGUAGE THE PORTRAIT OF ABDULHAMIT II REFLECTED IN THE PROVINCIAL LETTERS

Abstract

Newspapers, in which the press activities are most actively maintained, has emerged as the product of the eighteenth century and during the reign of Abdulhamit II, they became an ordinary part of the society. The news in the newspapers, which are the most important publication organs that reflect the life in that period agently, are important because they show the structure of the public mind and people's perspective for

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

the events. Abdulhamit II, who is considered as the last great sultan of the Ottoman Empire, developed a modernization policy around his own measurements and tried to keep the state afloat which was already in the process of collapse. This period has a special importance in the history of the Empire and its reflections are also found in the press. The Sultan has never gone out of the Yıldız Palace during the years of his reign but through the political symbolism that he built around a carefully designed Hamidi order, in the Ottoman territories he created an Abdulhamit portrait as his name was the reflection of his existence. In this article, the reflections of the Sultan's presence in the Ottoman province are examined and comparing with the policies of other monarchs who have been experiencing the same legitimacy crisis, the symbolic world which Abdulhamit II had created to justify his ruling is presented as a whole.

Keywords: Press, Abdulhamit II, the Ottoman Empire, Letter, Symbolism

Giriş

19. yüzyıl, sosyo-ekonomik gelişmelerin etkisi ile dünya dengelerinin birçok açıdan tamamen değiştiği, kaçınılmaz bir modernleşme sürecinin devletten bireye her şahsı içine alarak, mevcut yapının yeni bir dünya düzenine doğru evrildiği bir zaman dilimidir. Fransız İhtilali'nin yarattığı etkiler, devletlerin yönetim biçimlerini kökünden sarsmış, asırlardır halklar üzerinde sağlam ve yıkılmaz bir hakimiyet sürdüren monarşilerin hükümlerlik gücü tartışılabilir bir konuma gelmiştir. Başta Avrupa olmak üzere dünyadaki tüm güçlü devletlerin içerisinde geçtiği bu süreç, kimi imparatorluklar için şanslı bir biçimde gelişerek onları ekonomik ve daha birçok açıdan güçlü bir konuma yükseltmiş, bazı devletler ise bu değişim ve yeniliğin hızına adapte olamayarak zamanla zayıflamış ve neticede yıkılma akıbetinden kurtulamamışlardır. Altı asır boyunca üç kıtaya birden hükmeden Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın bilim, kültür, sanat, ekonomi alanlarında kat ettiği bu uzun mesafeyi oldukça geç fark etmiştir. III. Selim'den itibaren başlayan bu farkındalık sürecini, II. Mahmut döneminde yapılan bir dizi radikal reform takip etmiş ve neticede imparatorluğun ömrü kaçınılmaz bir biçimde sona erse de, Avrupa'daki yenilik ve gelişmeler azamî bir gayret ile imparatorluk bünyesine tatbik edilmeye çalışılarak devletin ayakta kalması için birçok emek sarf edilmiştir.

Batılılaşma ve modernleşme olarak adlandırılan bu yolculukta, ilk yenilikçi politikalar II. Mahmut'un saltanat yıllarında oluşturulmuş, sistematik bir biçimde hayata geçirilmeye başlanmış, II. Abdülhamit'in hükümlerlik zamanına gelindiğinde ise bu girişimler imparatorluğun birçok köşesinde uygulanabilir hale gelerek yaygınlık kazanmıştır. Bu bakımdan II. Abdülhamit dönemi Osmanlı

modernleşmesi, diğer son dönem padişahlarının yönetim sürecinden çok daha ayrı ve dikkatle tetkik edilmesi gereken bir konuma sahiptir. Osmanlı Devleti'nin "son gerçek padişahı" kabul edilen II. Abdülhamit, imparatorluğun olumlu yönde dönüşümünü sağlamak ve en önemlisi, devleti ayakta tutmak amacı ile Bâbîâli'nin yönetimdeki etkisini devre dışı bırakarak, tek karar ve onay yetkisinin Yıldız Sarayı'na ait olduğu bir "Hamîdi" düzen inşa etmiştir. Bu düzenin oluşması ve sağlamlaşmasında, siyasal sembolizme başvuran padişah, Abdülhamit imgesini Osmanlı taşrasının her yerine yerleştirerek, pratikte Yıldız Sarayı'nın dışına çıkmadığı halde, bu özenli ve başarılı bir şekilde yürütülen politika sayesinde tüm taşrada temsil imkânı bulmuştur.

Birçok monarşinin akıbetinin belirlendiği bu kritik zaman diliminde, Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu bazı monarşiler, sembollerin, bireyleri yönlendiren ve sembolize edilen konu üzerinde, bireyin konu hakkında inşa edeceği fikir yapısını kendi lehlerine göre etkileyen gücünden faydalanarak, yönetimlerini meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Başka bir deyişle modernitenin yıkıcı etkilerine karşı yine modern unsurları kullanarak kendilerini korumak amacıyla "neo-mutlakiyet"e dönmüşler, yeni semboller aracılığı ile vatandaşlarına empoze etmeyi amaçladıkları fikir ve düşünceleri bir kalıba yerleştirmişler, böylelikle iktidarlarının halk nezdinde kabul görmesini ve sahiplenilmesini amaçlamışlardır. Modernleşme dönemine karşılık gelen II. Abdülhamit'in saltanat yılları, Osmanlı İmparatorluğu'nun altı yüz yıllık köklü geçmişinde, siyasal sembolizmin devlet tarafından en dikkatli ve yaygın bir biçimde uygulanmaya çalışıldığı süreç sayılabilir. Gerçi bunun izlerini II. Mahmut'tan itibaren, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yaşanan gelişmelerde görmek mümkündür.

Devletin tarihî geçmişini ve hükümdarın varlığını çağrıştıran sembollere oldukça önem verilen 19. yüzyıl Osmanlısı'nda, diğer büyük devletler arasında "ben de varım politikası" bağlamında sarfedilen olağanüstü gayret,¹ dönemin diğer monarşilerinin uygulamalarına bakıldığında açıkça görülmektedir. 19. yüzyılda modern mutlakiyetin en önemli temsilcisi İngiltere kraliçesi Victoria olmak üzere, II. Abdülhamit'in çağdaşı olan birçok imparator/imparatoriçe, özellikle törenleri, bu politikanın uygulama alanı olarak kullanmış, geçmiş tarih sahnesinde çok da büyük işlev yüklenmeyen merasimlerin içeriğini ve uygulamasını kendi iktidarlarını meşrulaştıracak biçimde geliştirerek görkemli ve kamusal bir hale getirmiş, geleneği adeta yeniden icat etmişlerdir. Britanya monarşisini kuşatan debdebeli merasimler, geç on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın ürünleridir.² Yine aynı zaman diliminde, Wilhelm Almanya'sında ve Fransız Üçüncü Cumhuriye-

¹ Selim Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, 3. bs., İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 24.

² Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 1.

ti'nde, "icat edilmiş", yani geçmişle doğal bir süreklilik andırır şekilde tekrarlarla dayanarak belli değerler aşılamaaya çalışan³ çeşitli ritüel ve geleneklerin geliştirildiği görülmektedir.⁴ Yüzyılın ilk yarısından itibaren, Rus çarları I. Nikola ve III. Aleksandr'ın halkları ile doğrudan bağlantı kurmak adına yarattıkları "kutsanmış çar" imgesi ve II. Abdülhamit'in seleflerinin hepsinden daha çok benimsediği "zat-ı akdes-i hümayûn" ünvanının yansımaları, dönemin imparatorluk kültlerindeki benzerliği ortaya koyan bir başka örnektir.⁵

Siyasal sembolizmin dünya üzerinde aktif bir şekilde uygulandığı bu dönemde, Osmanlı arması ve oluşturulan diğer çeşitli semboller aracılığı ile devletin her yerde ve zamanda görünür kılınması fikri, II. Abdülhamit'in saltanat yıllarında doruk noktasına ulaşmıştır. Bireyler üzerinde zayıflayan devlet otoritesini eski konumuna yüceltmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun rakibi olan devletlere karşı güçlü bir imaj sergilemek meselelerine oldukça önem veren padişah, sözlü ve görsel birçok sembol aracılığı ile sadece İstanbul'da değil, Osmanlı taşrasındaki görünmez varlığını da belli ölçülerde görünür hâle getirmeyi başarmıştır. Dönemin iktidar düzeninin güçlü bir şekilde hissedildiği basın-yayın organları Abdülhamit imgesinin yayılmasında büyük işlev görmüş, gazete dili önemli bir aktarım aracı olarak kullanılmıştır. Bu portrenin basın yolu ile inşasında, devletle ilgili olan ve olmayan haberler arasında herhangi bir ayırım gözetilmemiş, söz konusu politika bütüncül olarak uygulanmıştır. Biz bu yazıda dönemin önde gelen basın yayın organlarından Malûmat gazetesinde yayınlanan ve Osmanlı taşrasından, büyük kısmı devlet memurları tarafından gönderilen mektuplardan hareketle, dil yoluyla inşa edilen Abdülhamit portresi üzerinde duracağız.

Mâlûmat gazetesinde, 1898-1901 yılları arasında, Osmanlı taşrasının çeşitli noktalarından gönderilen ve dönemin sosyal hayatına dair birçok detayı barındıran çeşitli mektuplara yer verilmiştir.⁶ Söz konusu mektuplarda yer alan bilgi ve haberler arasında, padişahın oluşturduğu "Hamîdi" düzenin imparatorluk coğrafyasındaki yansımaları ve Abdülhamit imgesinin dil yoluyla halka ne şekilde aktarıldığını net bir biçimde izlemek mümkündür. Günlük hayatta çeşitli vesilelerle icra edilen törenlerde yapılan "Padişahım çok yaşa" alkışı ve II. Abdülhamit'in şahsını yücelten farklı ifade biçimleri sayesinde, O'nu hayatında bir kez bile görmeyen her Osmanlı ferdinin zihninde, bir Abdülhamit portresinin özenle oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

³ Eric Hobsbawm, a.g.e., s. 2.

⁴ Eric Hobsbawm, a.g.e., s. 122.

⁵ Selim Deringil, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), 3. bs., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007, s. 32.

⁶ 1898-1901 yılları arasında yayınlanan bu mektuplarla ilgili, tarafımızdan yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Tezimizde yer almayan bu konuyu ayrı bir makale olarak yayınlamayı tercih ettik.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19. yüzyılım modernliğini simgeleyen II. Abdülhamit dönemine kadar, tüm tarih boyunca Osmanlı padişahları çeşitli nitelemeler eşliğinde anılmış, sultana duyulan saygı ve onun yüce makamına yapılan vurgu, bu ifadeler vasıtası ile dile getirilmiştir. Öyle ki, Fatih Sultan Mehmet'in "Kanunnâme-i Âli Osman"ında, sadece padişaha özgü değil, her makam sahibi için kullanılacak olan niteleme özel olarak belirtilmiş ve Osmanlı diplomatiğinde bu tanımların kullanımına oldukça dikkat edilmiştir.⁷ Son dönem Osmanlı padişahları için kullanılan "elkâb"ı devletin resmî yayın organı olan Takvim-i Vekâyi üzerinden ele aldığımızda, her dönemin padişahı için kullanılan sıfatların çeşitlilik gösterdiğini ve zamana göre farklılık arz ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle II. Meşrutiyet'le birlikte, parlamenter sistem de etkisi ile, II. Abdülhamit sonrası padişahların resmî gazetede tasvirinin, önceki dönemlere göre daha aza indirildiği söylenebilir.

II. Mahmut'tan Mehmet Vahideddin'e kadar imparatorluğu yöneten yedi padişah için Takvim-i Vekâyi'de kullanılan nitelemeler ve II. Abdülhamit için taşra mektuplarında yer verilen ifadeler karşılıklı olarak incelendiğinde, son dönem padişahlar, resmî haberlerde belli çizgiler etrafında yansıma bulduğu görülürken, II. Abdülhamit de onlara benzer şekilde nitelemelere tâbi tutulmuş, fakat kendi inşa ettiği "Hamîdi" düzen sayesinde, şahsına özgü ve güçlü bir imaj etrafında sadece basın dünyasında değil, hayatın diğer alanlarında da yansıma bulmuştur. O'nun adının yer aldığı çeşitli görsel semboller kadar, sözel yollarla da iktidarını meşrulaştırdığı, günlük yaşantı ve resmî törenlerde dualar, övgüler ile anıldığı ve şahsı ile ilgili hangi konu olursa olsun, O'nu yüceltici çeşitli tamlamalar ile tasvir edildiği görülmektedir.

Yavuz Sultan Selim'den itibaren, hükümdarlık vasfına halifelik makamını da ekleyen Osmanlı padişahları için Takvim-i Vekâyi'de yer verilen nitelemelerde, her padişah döneminde hilafete özel olarak vurgu yapan kelimelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Eskiden farklı olmak üzere Müslüman nüfusun gayri müslim nüfustan fazla olduğu Abdülhamit döneminde, Osmanlı hükümdarına ait halifelik makamının vurgusu, ayrıca önemlidir. Gazetede, II. Mahmut için "Padişah-ı İslam-penah efendimiz" sözleri kullanılmış, yine şahsı için, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olma anlamını taşıyan "zıllıyyet-meâb-ı hazret-i şâhâne"⁸ ifadelerine yer verilmiştir. Abdülaziz döneminden "asriye-i hazret-i hilâfet-penâhi"⁹ diye söz edilirken, II. Abdülhamit döneminde bu tanım, "zât-ı hilâfet-simât-ı

⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, "Elkâb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 51.

⁸ Takvim-i Vekâyi, Nr. 2, 1831.

⁹ Takvim-i Vekâyi, Nr. 1194, 26 Şubat 1870.

hazret-i pâdişâhî”¹⁰ olarak kullanılmıştır. İmparatorluğun son padişahı Mehmet Vahideddin ise, “halife-i müslimîn efendimiz hazretleri”¹¹ ifadeleri ile tanımlanmıştır.

Bir başka tanım biçimi, tarihin büyük şahsiyetleri ile padişah arasında benzerlik kurularak oluşturulmuştur. Klasik Türk şiirinin zengin malzemelerinden bir tanesi olan ve Tanzimat öncesi edebiyatta da sıklıkla yer verilen, gücü ile meşhur İskender, bunlardan bir tanesidir. II. Mahmut için yapılan uzun bir nitelemede, “şehinşâh-ı İskender-menkabet veli-nimet-i bi-minnetimiz şevket-meâb kudret-nisâb efendimiz hazretleri”¹² ifadeleri kullanılırken, Abdülmecid için “şehinşâh-ı İskender-tüvan veli-nimet-i bi-minnetimiz efendimiz hazretleri”¹³ olarak yer bulan tanıtımda, İskender’in gücünün herkesçe bilinir olması yönüyle benzerlik kurulmuştur. Modern dönem Osmanlı padişahlarına atfedilen diğer nitelermelerin bir başka kısmında ise, II. Mahmut’a atfen, “hazret-i şehriyâr-ı ber-güzide” sözleri kullanılmış, Abdülmecid için, “zât-ı şevket-simât-ı cenâb-ı cihan-bâni” denirken, V. Murat için benzer şekilde, “zât-ı şevket-simât-ı mülûkâne”¹⁴ kelimeleri sarf edilmiştir. Azamet sahibi anlamına gelen “şevketlü” sıfatının birçok padişah için kullanıldığı görülen gazetede, V. Murat, II. Abdülhamit ve Mehmet Vahideddin¹⁵ bu sözle anılan sultanlardandır.

Modern dönem padişahları ile ilgili yapılan nitelermelerde önemli olan diğer bir husus da kullanılan dil ile alakalıdır. Padişahın yüce özellikleri dil vasıtası ile okuyucuya aktarılırken, Takvim-i Vekâyi’den verdiğimiz örnekler ve taşra mektuplarında kullanılan **ifade biçimlerinde**, imparatorluğun geniş mazisine ve köklü geleneklerine vurgu yapmak için klasik inşa ve kitabet sanatına uygun bir dilin devam ettirildiği görülmektedir. Padişaha mahsus oluşturulan imge dünyasına, yine klasik şiirin unsurları egemendir. Bu durum bütün monarşilerde olduğu gibi, modern dönemde de olsa geleneklere sıkı sıkıya bağlı kalmanın bir sonucudur.

Dinin Koruyucusu ve Halife Olarak Abdülhamit

II. Abdülhamit’in taşra mektuplarına yansıyan imgesi, oldukça geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. İktidarın etkisinde ve saraydan yardım alarak faaliyetlerini gerçekleştiren dönemin birçok yayın organında olduğu gibi, Mâlûmat gazetesinde de padişah için gelişi güzel bir dil kullanılmamış, dil vasıtası ile halk

¹⁰ Takvim-i Vekâyi, Nr. 1836, 7 Eylül 1876.

¹¹ Takvim-i Vekâyi, Nr. 4608, 4 Kasım 1922.

¹² İsmail Avcı, “Divan Şiirinde İskender-i Zülkarneyn”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VII, No: 29, Ordu 2014, s. 57.

¹³ İsmail Avcı, a.g.e., s. 54.

¹⁴ Takvim-i Vekâyi, Nr. 1830, 1 Ağustos 1876.

¹⁵ Takvim-i Vekâyi, Nr. 3284, 4 Temmuz 1918.

nezdinde inşa edilmesi düşünülen Abdülhamit algısı, özenle seçilmiş ifadelerle oluşturulmuştur. Her şeyden önce, gazetenin tamamında “Abdülhamit” ismi için farklı bir yazı fontu, klişe kullanıldığı görülmektedir. Mâlûmat’ın taşra muhabirleri ve sivil vatandaşlar tarafından kaleme alınan taşra mektuplarında, padişahın adı belirli lakaplar eşliğinde zikredilmiş ve bazı haberlerde bu nitelermelere oldukça uzun bir şekilde yer verilerek, II. Abdülhamit, her yönüyle övgüye tabi tutulmuştur. Musul ve Erzincan’dan gönderilen iki ayrı mektupta buna uygun örnekler bulunmaktadır. Musul’dan gelen haberde, O’nun yüceliğini ve “yeryüzünün halifesi” oluşunu öncelikli olarak vurgulayan, ayrıca din kurallarına bağlı bir padişah olduğunu ifade eden, “pâdişâh-ı ulviyyet-iktinâh u şehriyâr-ı azamet-penâh, halife-yi rû-yı zemin, ve şehinşâh-ı diyânet-karîn velî-nimet-i bî-minnetimiz el-gazi büyük Abdülhamit Han-ı Sâni Efendimiz Hazretleri” sözleri yer almaktadır.¹⁶

Erzincan’dan yazılan mektupta ise, “pâdişâh-ı din-penâh u şehriyâr-ı adalet-iktinâh şevketlü kudretlü gâzi büyük {Abdülhamit} Han-ı Sâni Efendimiz Hazretleri’nin rızâ-yı âli-i hümayûnları”¹⁷ ifadeleri ile, O’nun dinin koruyucusu, adaletin esasını, iç yüzünü anlamış, büyüklük ve heybet sahibi bir sultan olduğu anlatılmaktadır. Benzer nitelermelerin kullanıldığı diğer haberlerde, İskodra vilâyetinde bulunan Dıraç’tan gelen bir mektupta, O’na kutsallık atfeden ve halifelik yönünü vurgulayan “zât-ı akdes-i hazret-i hilâfet-penâhi” sözleri yer almaktadır.¹⁸ Bolu’dan gönderilen bir mektupta, “Pâdişâh-ı âlem-i şehriyâr-ı ekrem-i veli-nimet-i bî-imtinân-ı pâdişâhımız efendimiz hazretleri”¹⁹ nitelermeleri ile, “alemin padişahı” olduğu ifade edilen II. Abdülhamit’in, cömert, karşılıksız nimet veren ve yaptığı iyiliği başa kakmayan bir padişah olduğu vurgulanmaktadır. Giresun’dan yazılan bir mektupta, O’nun kudret ve saltanatı “zât-ı şevket-simât-ı hazret-i pâdişâhi” nitelermeleri ile anlatılırken,²⁰ Kerkük’ten gönderilen bir haberde, II. Abdülhamit’in dünya hükümdarı olduğunu anlatan “hazret-i kîfî-sitân” sözlerine yer verilmiştir.²¹

¹⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cemi’-i hissiyatla arzu olunur ki asırlarca maşrik-ı envâr-ı şeriat, ufk-ı âli-i ma’rifet, mehd-i celil-i hilâfet-i merkez-i insâniyet, kutb-ı medeniyet olan hitta-yı cesime-i Irak, pâdişâh-ı ulviyyet-iktinâh u şehriyâr-ı azamet-penâh, halife-yi rû-yı zemin, ve şehinşâh-ı diyânet-karîn veli-nimet-i bî-minnetimiz el-gâzi büyük Abdülhamit Han-ı Sâni Efendimiz Hazretleri’nin her türlü mehâsin ve ma’âliye masdar olan zaman-ı sa’d iktirânında maarif ve medeniyetçe mertebe-i fevka-l’gâyeye evvelâ şân-ı vilâyet-i sâire-i şâhâne ki bir kat daha terakki ve marifet görsün, câ-be-câ medfun olan hazâin-i servet zâhire çıksın, devlet ve millet istifâde etsin.” Mâlûmat, Nr. 569, 23 Kânun-ı Evvel 1898.

¹⁷ Mâlûmat, Nr. 772, 17 Temmuz 1899.

¹⁸ Mâlûmat, Nr. 1520, 8 Ağustos 1901.

¹⁹ Mâlûmat, Nr. 826, 9 Eylül 1899.

²⁰ Mâlûmat, Nr. 1525, 13 Ağustos 1901.

²¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “...Seyyit Hüseyin Samih Efendi taraflarından dahi bir nutk-ı belîğ irâdiyle duâ-yı füzûnî-i ömr ü ikbâl-i hazret-i kiti-sitâni ref-i bar-gâh-i cenâb-ı radd-i müteall kılınmış ve muzika bandosu dahi üç defa (Pâdişâhim çok yaşa) şartıyla hâzirun amin-hân olarak müteâkiban kurbanlar ve şerbetler içilerek resm-i küşâda nihâyet verilmiş ...” Mâlûmat, Nr. 1385, 26 Mart 1901.

Muhabirler, söz konusu sıfatların kullanım yerlerine özen göstermiş, bu nitelemeler, olaylara göre değişkenlik göstermiştir. Selanik'teki Kız Sıbyan Mektebi'nin yıl sonu töreninden bahseden bir muhabir, O'nun eğitimin yaygınlaşmasına önem verdiğini "Pâdişâh-ı maâli-küster u şehinşâh-ı maarif-perver efendimiz hazretleri" nitelemeleri ile dillendirirken,²² Bursa'da bir yangın neticesinde âfetzedelere yapılan yardımdan bahsedilen bir mektupta, padişah için "Eltaf ü inâyât-ı müşfikâne-i hümâyûnlarına hadd ü pâyân tasavvur edilemeyen şevket-meab-ı veli-nimet-i kerem-küster efendimiz hazretleri" kelimeleri ile O'nun yardımsever ve şefkatli oluşuna vurgu yapılmıştır.²³ Nitelemelerin mevcut aktiviteye göre değişkenlik gösterdiği bir başka örnek vaka, bir ipek kozası müsabakasıdır. Yarışmadan bahsedilen haberde, "hâmi-i ilm ve ma'rifet ve muhyi-i ehl-i san'at olan şehriyâr-ı âli-tebâr efendimiz" kelimeleri ile II. Abdülhamit'in bilimin koruyucusu olduğu, sanat ehli kişileri ihya ettiği, onları ayağa kaldırdığı ifade edilmektedir.²⁴ Kavala-Selanik'te bir gayrimüslime Osmanlı armasını takdim edilen bir törenden detaylara yer verilen mektupta ise, Mösyö Viks isimli şahsın, teşekkür konuşmasını yaparken, "Osmanlıların büyük pâdişâhı ve ihsân-ı bî-pâyânı cümle hakkında nâ-mütenâhî gâzi Sultan Abdülhamit Han-ı Sâni Hazretleri" sözleri eşliğinde "sayısız ihsan sahibi" padişaha şükranlarını sunduğu aktarılmaktadır.²⁵ II. Abdülhamit'in taşraya yansıyan imgesi, bu örneklerden çok daha geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Mektupların çeşitli yerlerinde II. Abdülhamit'in, halife, baba ya da gazi oluşuna özel olarak vurgu yapıldığı görülmektedir.

İmparatorluğu'nun hükümdarı olmanın yanı sıra, tüm Müslümanların halifesi olma özelliğini taşıyan II. Abdülhamit için, çeşitli mektuplarda, padişahın bu yönünün ayrıca vurgulandığı görülmektedir. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nun en ihtişamlı zamanlarında hilafet makamının önemi pek fazla vurgulanmazken, son dönem Osmanlı padişahları buna önem vermiş, söz konusu durum II. Abdülhamit döneminde doruk noktasına ulaşmıştır.²⁶ 1877-78 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı'nın etkisi ile imparatorlukta nüfus dengesinin değişmesi, Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa göre oldukça artması, II. Abdülhamit'in daha İslamî politikalar uygulamasının öncelikli sebeplerindendir. Balıkesir'den yazılan bir haberde, "nâm-ı nâmî-i halife-i a'zamî"²⁷ sözleri ile O'nun büyük ve şöhretli bir halife olduğu anlatılmakta, Cidde'den gelen bir mektupta ise, "o habib-i ekremin vekil-i bî-âdili olan pâdişâh-ı zîşan efendimiz hazretleri"²⁸

²² Mâlûmat, Nr. 831, 14 Eylül 1899.

²³ Mâlûmat, Nr. 1158, 7 Ağustos 1900.

²⁴ Mâlûmat, Nr. 577, 31 Kânun-ı Evvel 1898.

²⁵ Mâlûmat, Nr. 626, 21 Şubat 1899.

²⁶ Selim Deringil, *Simgeden Millete*, s. 125.

²⁷ Mâlûmat, Nr. 1482, 14 Temmuz 1901.

²⁸ Mâlûmat, Nr. 570, 24 Kânun-ı Evvel 1898.

sözleri ile, II. Abdülhamit'in Peygamber'in vekili olduğu anlatılmaktadır. Erzin-can'dan gönderilen bir başka haberde, padişahın halifelik yönü, "Dünyada sâye-i Rabb-i lem-yezel olan, makâm-ı hilâfet-ittisâmı vücûd-ı bihbûd-ı şehriyârîleriyle tezyin eden, milyonlarca mümin ve muvahhidi zîr-i himâye-i adâletinde yaşatan böyle bir halife-i a'zam u akdesin rızâ-yı hümâyûnlarını tahsil etmekten büyük ne şeref tasavvur olunabilir?"²⁹ sözleri ile vurgulanmakta, II. Abdülhamit'in hilafet makamını iyi ve sağlam varlığı ile süslediği, milyonlarca inananı adil himayesi altında yaşattığı ifade edilmektedir. Padişah için yapılan dualarda kullanılan diğer nitelemelerde de, Siroz,³⁰ Gelibolu³¹ ve Eskişehir'den³² gelen haberlerde, "hazret-i hilafet-penâhî" ifadesine rastlanmaktadır.

Gazi ve Baba Olarak Abdülhamit

II. Abdülhamit'in askerî yönüne atıf yapan nitelemelerin yer aldığı haberlerde, Van'dan gelen bir mektupta, "pâdişâhımız başkumandan-ı akdes-i efhâm efendimiz sevgili pederimiz büyük Abdülhamit Han-ı Sâni"³³ sözlerine yer verilmiştir. O'nun "baba" olarak anıldığı bu ifadede, klasik Osmanlı döneminin "elkab" uygulamasının dönüşüm geçirdiği, eski kullanımlardan farklı olarak padişahın askerî yönüne, "başkumandan" oluşuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın yapıldığı 19. asrın son çeyreğinde, padişahlar için "gazi" sıfatının kullanılması, bu dönemin bir başka getirisidir. Van'dan gönderilen bir diğer mektupta bunu yansıtan bir örnek bulunmakta, yalın bir dille yapılan nitelemede, "Gazi Abdülhamit Han-ı Sâni" ifadesi yer almaktadır.³⁴ Siroz'dan yazılan bir mektupta ise, "pâdişâh-ı terakki-küster ü şehinşâh-ı asker-perver efendimiz hazretleri" sözlerine yer verilerek,³⁵ böylelikle, O'nun, askerleri yetiştiren, koruyan ve terakkiyi yani ilerlemeyi yayan bir padişah olduğu anlatılmaktadır. Kavala'dan gelen bir haberde, padişahın özellikleri hakkında genel bir değerlendirilmeye yer verilerek, "biz vâsıf-ı hümâyûnlarından ne kadar hâme-rân-ı bahs-i şükran olsak, ne derece samimâne arz-ı mübâhat etsek -fıkr-i kasırânemce- bir

²⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Dünyada sâye-i Rabb-i lem-yezel olan, makâm-ı hilâfet-ittisâm-ı vücûd-ı bihbûd-ı şehriyârîleriyle tezyin eden, milyonlarca mümin ve muvahhidi zîr-i himâye-i adâletinde yaşatan böyle bir halife-i a'zam u akdesin rızâ-yı hümâyûnlarını tahsil etmekten büyük ne şeref tasavvur olunabilir? Bu, öyle bir şeref ki insanın dünyasını, ukbâsını ma'mur eder. Hemen hazret-i feyyâz-ı mutlak hâmi-i mülk ve millet, nâşir-i envâr-ı adl ü merhamet olan pâdişâhımız {Abdülhamit} Han-ı gâzi ve âdil efendimiz hazretlerinin rızâ-yı ulviyyet-i irtidâ-yı hümâyûnlarına tevfi-k-i hareketle mülk ve milletin ünran ve saadetine sa'y eden vüzerâ-yı a'zamını, me'murîn-i hamîyyet-ittisâmını mânen ve maddeten tevfi-kat-ı ilâhiyyesine mazhar eylesin. Amin" Mâlûmat, Nr. 756, 1 Temmuz 1899.

³⁰ Mâlûmat, Nr. 828, 11 Eylül 1899.

³¹ Mâlûmat, Nr. 1491, 10 Temmuz 1901.

³² Mâlûmat, Nr. 1427, 7 Mayıs 1901.

³³ Mâlûmat, Nr. 541, 25 Teşrin-i Sâni 1898.

³⁴ Mâlûmat, Nr. 702, 7 Mayıs 1899.

³⁵ Mâlûmat, Nr. 762, 7 Temmuz 1899.

nebzisini kılmaz” cümlesi sarf edilmektedir.³⁶ Burada muhabir, onun yüce vasıflarından ötürü ne kadar şükretse, yetersiz kalacağını söylemektedir.

Padişahın halkı adeta bir baba gibi koruyarak, onların kollayıcısı olduğu, mektuplarda vurgulanan bir başka konudur. II. Abdülhamit’in bu koruyucu yönü, direk olarak “baba” sözleri ile ifade edilmekte, Van-Erciş’ten gelen iki ayrı haberde, ahalinin “Yaşasın büyük Abdülhamit Han yaşasın sevgili babamız”³⁷ ve “Padişahım çok yaşa, sevgili babamız bin yaşa” şeklinde dua ettiği belirtilmektedir.³⁸ Lüleburgaz’dan yazılan bir mektupta ise, “Sevgili padişahımızın uluvv-i eb-i erham ü eşfakımızın” ifadeleri ile sultanın şefkatlı ve merhametli oluşu vurgulanmaktadır.³⁹

Toplum ve Padişah İlişkinin Dil Boyutu

Törenlerde icra edilen duaların yanında, taşra mektuplarının bazı yerlerinde, muhabirlerin, II. Abdülhamit’e olan bağlılıklarını açıkça dile getirdikleri, toplum ve padişah arasındaki sarsılmaz bağa vurgu yaptıkları görülmektedir. Bu ifadeler, II. Abdülhamit’in yürüttüğü politikaların bir nevî meyvesi sayılması bakımından önemlidir. Lüleburgaz Mekteb-i Rüşdiyesi’nin imtihanına katılan muhabir buradaki gözlemlerinden bahsetmekte, “Sevgili padişahımızın nâ-mahdud inayeti, bizi günden güne tarik-i refah ve saadette hatve-endâz-ı terakki ettirmektedir” ifadeleri ile O’nun sınırsız yardımı ile yapılan ilerleme söz konusu edilmektedir.⁴⁰ Trabzon’dan gelen bir mektupta, Dağbaşı donanmasının yaptığı bir eğlencede, II. Abdülhamit için, “Millet bütün sâyende şen / Dağlar emin aynı aden / Binler yaşa şevketle sen / Olsun günün günden hasen” mısralarının söylendiği dile getirilirken,⁴¹ Erzincan’dan yazılan bir haberde, bir okulun sınavlarının bitmesiyle birlikte, Müftü Efendi’nin okuduğu duanın arkasından, “mini mini yavrucakları tarafından marş-ı Hamidî kıraat” edildiği aktarılmaktadır.⁴²

³⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Biz vasf-ı hümâyûnlarından ne kadar hâmerân-ı bahs-ı şükran olsak, ne derece samimâne arz-ı mübâhât etsek yine -fikir-i kasrânemce- bir nebzisini kılmaz zikr ve tavsifden âciz kalır.” Mâlûmat, Nr. 572, 26 Kânun-ı Evvel 1898.

³⁷ Mâlûmat, Nr. 538, 22 Teşrin-i Sâni 1898.

³⁸ Mâlûmat, Nr. 508, 23 Teşrin-i Evvel 1898.

³⁹ Mâlûmat, Nr. 795, 9 Ağustos 1899

⁴⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Sevgili pâdişahımızın uluvv-i himmeti, eb-i erham ve eşfakımızın nâ-mahdud inâyeti, bizi günden güne tarik-i refah ve saadette hatve-endâz-ı terakki ettirmektedir. Mini mini çocukların etvâr-ı mâsumânelerini ve irad olunan es’ileye latif ve tabii bir tavırla cevap verişlerini temaşa ederken cümlemizin gözleri sirişk-i meserretle dolu olarak lisanımız: Sevgili pâdişahımızın, mehâbetlü kumandan efendimizin, tevâfür-i ömr ü âfiyetleri, ezdiyâd-ı şekve ve şanları da’vatını tekrar ediyordu.” Mâlûmat, Nr. 794, 8 Ağustos 1899.

⁴¹ Mâlûmat, Nr. 827, 10 Eylül 1899.

⁴² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Talebeden Mustafa Ağazade Rıza Efendi’nin mahâmîd-i seniyye-i cenâb-ı pâdişahiye mutazammın kıraat ettiği nutuk ile ibtidâ eyleyen imtihan üç buçuk saat sürmüş ve hitâmını müteakip fekâhetlü Müftü Efendi tarafından bir duâ-yı belîğ ve bilâhare mini mini yavrucakları tarafından marş-ı Hamidî kıraatıyla cümle tarafından amin (ve pâdişahım çok yaşa) duaları ref’-i bar-gâh-ı uhdiyyet kılınmıştır.” Mâlûmat, Nr. 1149, 29 Temmuz 1900.

Siroz'dan yazılan bir mektupta, Osmanlı askerlerinin başarısı övülmekte, yarım asırdan beri “askerlikte bir devr-i cedit”in, yani yeni bir devrin yaşandığı ifade edilerek, “bu kahramanların meslek-i mukaddeseleriyle padişahlarına olan itaat”lerinin tam olduğu belirtilmektedir.⁴³ Balıkesir'den gelen bir haberde, tiyatro için çeşitli eleştirilerde bulunan muhabir, eleştirisinin sonunda, “dinini, padişahımı seven” her kişinin bu duruma lânet okuyacağını söylemekte,⁴⁴ bölgeden gönderilen bir başka mektupta, hükûmet konağı ve kışla tamirinde yardımcı olan ahalinin, “saltanat-ı seniyyeye olan sadâkat ve ubûdiyyetlerini bu suretle de ispat” ettikleri belirtilmektedir.⁴⁵ Bursa'dan gelen bir mektupta ise, inşa edilen yeni bir telgraf şubesinden dolayı, halkın padişahı tekrar tekrar yâd ettiği aktarılırken,⁴⁶ İşkodra vilâyetinin Dıraç kasabasından gönderilen mektupta halkın yaşantısını tasvir eden muhabir, ahalinin “zât-ı akdes-i hazret-i hilâfet-penâhîye sadâkat ve fart-ı ubûdiyeleri”nin güçlü olduğunu bildirmektedir.⁴⁷ Samsun'da bir grup çete üyesinin yakalanması üzerine, kaza halkının akın akın hükûmet konağına gelerek padişah için dua ettikleri aktarılan mektuplarda,⁴⁸ Erzincan'da, bölgedeki ilerlemenin, “nümüne-i feyz ü kemal-i mücerred padişah-ı din-penâh ü şehriyâr-ı adâlet-iktinah şevketlü kudretlü gazi büyük {Abdülhamit} Han-ı Sâni efendimiz hazretlerinin rızâ-yı âli-i hümâyûnları” sayesinde meydana geldiği ifade edilmektedir.⁴⁹

Törenlerde Kullanılan Sembolik Dil

Törenler, Hamîdi düzenin her Osmanlı ferdinin zihninde bir imge haline getirilmesi yolunda, II. Abdülhamit'in kullandığı en önemli yapı taşlarından bir tanesidir. Halk nezdinde ve resmî yaşantıda O'na kutsallık atfeden birçok sıfat ile anılan padişah, toplumun sıradan faaliyetlerine çeşitli yöntemlerle müdahale ederek, O'nun için okunan dualar, adının verildiği mimarî yapılar ve daha birçok

⁴³ Mâlûmat, Nr. 762, 7 Temmuz 1899.

⁴⁴ Mâlûmat, Nr. 1509, 28 Temmuz 1901.

⁴⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Balıkesir ahâlisi henüz hareket-i arz sademâtının tesirâtından kurtulamadıkları halde memleketlerinin imarı için i'ta-yı iânattan hâli kalmıyorlar. Ezcümle geçenlerde resm-i küşadı icra kılınan hükûmet konağıyla kışla-i hümâyûnun tamiratında pek çok himmetler sarf ederek saltanat-ı seniyyeye olan sadâkat ve ubûdiyetlerini bu suretle de ispat ve irâe etmişlerdir.” Mâlûmat, Nr. 1095, 5 Haziran 1900.

⁴⁶ Mâlûmat, Nr. 771, 16 Temmuz 1899.

⁴⁷ Mâlûmat, Nr. 1520, 8 Ağustos 1901.

⁴⁸ Mâlûmat, Nr. 1175, 24 Ağustos 1900.

⁴⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Şehrin bir zamanlar âdi bir köyden farkı yok imiş. Bu âsar-ı terakki, bu mefharet-bahş-ı dil ü can olan nümüne-i feyz ü kemal-i mücerred pâdişâh-ı din-penâh u şehriyâr-ı adâlet-iktinah şevketlü kudretlü gâzi büyük {Abdülhamit} Han-ı Sâni Efendimiz Hazretleri'nin rızâ-yı âli-i hümâyûnları dâiresinde gerek ordu-yı hümâyûnun ve gerek merkez ve hatta mevakiin mükemmeliyyet ve ma'muriyyetine vakıf hayatı sermaye-i mübâhat bilen Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Müşiri devletlü Zeki Paşa Hazretleri'nin bu babdaki himemât-ı mahsûsa-i kar-âgâhilerini zikr ü takrir eder ve edâsi üzerimizde farz olan Paşa ey paşa devr ü zaman / Ki senin sâye-i adlinded bu millet yaşasın duâ-yı bi'l-hayrını isâl-i bar-gâh-i uhdiyyet ile sözüme nihâyet veririm.” Mâlûmat, Nr. 772, 17 Temmuz 1899.

yol ile tebeasının zihninde hakimiyet kurmayı amaçlamıştır. Topluma aktarılmak istenen mesajın pekiştirilmesi ve zihinlerde yer etmesi için, törenler, belirlenmiş ve sabit pratikler etrafında şekillendirilir. II. Abdülhamit, “Padişahım çok yaşa” duasını hayatın her alanına yerleştirerek, halkının zihninde kendi portresini daima canlı tutmayı amaçlamıştır. Ortak bir Osmanlı hafızası oluşturarak törenleri adeta bir “hafıza mekanı”⁵⁰ haline getiren ve iktidarını sağlamlaştırmak hedefinde olan padişah, toplumuna hükümdarını sevip sayan ortak bir kimlik kazandırmaya çalışırken, “Padişahım çok yaşa” cümlesi ve benzeri ifadelerle oluşturduğu semboller dünyasını, en büyük yardımcı olarak kullanmıştır.

Taşra mektuplarından elde ettiğimiz veriler, çok çeşitli vesilelerle icra edilen törenlerde bu duanın hiçbir şekilde es geçilmediğini, padişaha olan bağlılığın sözel olarak her surette tekrar edilerek, koruyucu, güçlü ve kuşatıcı bir hükümdar imajının varlığının pekiştirildiği tezini desteklemektedir. Söz konusu uygulamanın en çarpıcı örneği ise, Dilsizler Okulu öğrencilerine, el hareketleri ile “Padişahım çok yaşa” duasının yaptırılmasıdır.⁵¹ Bu ifadelerin neredeyse saplantılı bir şekilde icra ettirilmesi, sadece Hamîdi düzene mahsus bir politika değildir. Osmanlı halkı “Padişahım çok yaşa” duası ile sadakatlerini her fırsatta dile getirirken, Britanya Krallığı’nda, “Kraliçem Çok Yaşa” (Long Live the Queen!) tezahüratı törenlerde belli kurallar çerçevesinde yapılmış, Japonya’da ise “İmparator Çok Yaşa”(Tenno Haika Banzai!) sözleri, uzmanların yorumuna göre, Avrupa’ya bir öykünme olarak var edilmiştir.⁵²

“Padişahım çok yaşa” duasını, iktidarının meşrulaştırılması sürecinde kullanılan sembolik dilin en önemli unsurlarından birisi olarak gören II. Abdülhamit’in, farklı vesilelerle düzenlenen törenlerde, her fırsatta dualarla anıldığı ve “Hamîdi” kelimesinin, mimarî yapılara verilen isimler başta olmak üzere, hayatın her alanına yerleştirildiği görülmektedir. Bu durum, halkla somut bağı minimum düzeyde olan II. Abdülhamit’in, Osmanlı İmparatorluğu’nun yegâne hükümdarı, halkın tek koruyucu ve kollayıcısı olduğu gerçeğini kayıtsız ve şartsız vurgulamak için geliştirilmiş bir metod olmakla birlikte, ekonomik ve siyasî anlamda artık iyice zayıflamış olan imparatorlukta, devlet ve toplum arasındaki bireysel bağı güçlendirmek için, şahısların zihinlerinde, imparatorluktan ziyade, direk padişahın kendisi ile, olabilecek en sağlam bağ oluşturularak söz konusu yıkımın önlenmesi ya da en kötü ihtimalle geciktirilmesi amacı ile uygulanmış bir politika olarak yorumlanabilir.

⁵⁰ Pierre Nora, *Hafıza Mekanları*, Dost Kitabevi, Ankara 2006, s. 9.

⁵¹ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 249.

⁵² Selim Deringil, *Simgeden Millete*, s. 58.

Gündelik Hayatta Merasimler

Mektupların geneli incelendiğinde, padişaha dua edilen ve onun “yüce” varlığının vurgulandığı törenlerin, sadece bürokratik yaşamı değil, yeni binaların inşası, yeni eğitim yılının başlaması gibi sosyal hayatın her alanını ilgilendiren olaylar ekseninde icra edildiği görülmektedir. Hatta özetlemek gerekirse, herhangi bir topluluğun birlikte icra ettiği neredeyse her faaliyette, sadece bir dua ile bile olsa, bu mini merasimler aracılığı ile padişahın kayıtsız şartsız varlığı, tüm zihinlere hatırlatılmaktadır. “Padişahım çok yaşa” duasının yer aldığı bazı mektuplarda bu sözleri için kısa nitelemelere yer verilmiş, Bolu’dan gelen bir haberde, “münâcât-ı icâbet-ih tivâ”⁵³ ve Erciş’ten yazılan bir mektupta, “vürûd-ı icâbet-nümûd”⁵⁴ ifadeleri kullanılırken, Manisa-Gördes’ten gönderilen bir diğer haberde bu duadan, “umum tebea-i sâdıkânın her zaman vird-i zebân-ı musâdakâtı”⁵⁵ olarak bahsedilmektedir. Burada, “musâdakât” yani karşılıklı dostluk anlamına gelen bir ifadenin kullanılması, toplum ve padişah arasındaki iletişimin boyutunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tekirdağ’dan gelen bir mektupta, bir hırsızlık olayı üzerine suçu işleyen kişilerin tutuklanması haberine yer verilmekte ve jandarma tarafından bu meselenin çözülmesi üzerine padişahın “yâd ü tezkâr” kılındığı yani anıldığı belirtilmektedir.⁵⁶ Mekke’den yazılan bir haberde, Cidde Kaymakamı’nı İstanbul’a gönderirken yapılan törenden bahsedilmekte, Kaymakam’ın veda sırasında sarf ettiği sözler üzerine, topluluk tarafından “da’vât-ı hayriyyet-âyât-ı hazret-i pâdişâhî”nin tekrar tekrar okunduğu aktarılarak, “bu esnâda yaş dökmeyen göz, müteessir olmayan kalp kalmadı” ifadeleri kullanılmaktadır.⁵⁷

Kerkük’ten gönderilen bir diğer mektupta, Telgraf ve Posta İdaresi şube-

⁵³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Mûmâ-ileyh Hilmi Bey’in zîr-i zeminden taş çıkarmak hususuna delâleti ve gayret ve faaliyeti komisyon heyet-i kirâmının bu delaleti inzimâm-ı himmeti cami-i âlinin sırf yontma taştan som kargir olarak yine bu tahsisat dairesinde ikmâl-i inşaatıyla tecelli-yâb olmuş ve bir müddet-i kalile zarfında inşaat-ı vâkıa reh-in-i hüsn-i hitam olarak vilâdet-i bahirü’l-mes’adet-i cenâb-ı peygamberi ruz-ı mağfiret-i büruzunda menkabe-i samiye-i vilâdet-i nebevî kıraat ve da’vât-ı mefrûza-i hazret-i zillullahî bi’t-tekrar pâdişâhım çok yaşa münacat-ı icâbet-ih tivâsı tilavet ile resm-i küşâdı icrâ edilmiştir.” Mâlûmat, Nr. 1141, 21 Temmuz 1900.

⁵⁴ Mâlûmat, Nr. 551, 5 Kânun-ı Evvel 1898.

⁵⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... mekâtib şakirdanı taraflarından mahâmid-i seniyye-i hazret-i zillullahîyi mütazammın manzumeler ve müteâkiban ulemâ-yı mahalliyeden Müftüzâde mekremetlü Rıza Efendi tarafından gayet belîğ bir dua kıraat ve umum tebea-i sadıkânın her zaman vird-i zeban-ı musâdakâtı olan “Pâdişâhım çok yaşa” külliyanın mukaddesi hâzirun tarafından bir şevk-i azim ile isâl-i bar-gâh-i âdiyyet kılınarak ve kurbanlar zebh olunarak resm-i küşâdı icrâ kılınmıştır.” Mâlûmat, Nr. 696, 2 Mayıs 1899.

⁵⁶ Mâlûmat, Nr. 650, 17 Mart 1898.

⁵⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “... ve ne çâre esbâb-ı mücbire-i sıhiyelerinden nâşi Dersaadet’e azîmeti icâbât-ı katiyye-i tubbiyeden bulunacağını bir nezâhet-i lisan ile tezâkir eylemesiyle umum tarafından da’vât-ı hayriyyet-âyât-ı hazret-i pâdişâhî tekrar ale’t-tekrar ref’-i icâbet-gâh-ı perverdigâr edildi. Bu esnâda yaş dökmeyen göz, müteessir olmayan kalp kalmadı. Resm-i teşyi’ ne kadar parlak ise resm-i vedâ da o mertebe müessir, süzişli oldu. Allah afiyet ihсан eylesin.” Mâlûmat, Nr. 838, 21 Eylül 1899.

sinin açılış töreninde Müftü tarafından, “duâ-yı füzûnî-i ömr ü ikbâl-i hazret-i kiti-sitânî ref’-i bar-gâh-ı cenâb-ı radd-i müteall” kılındığı bildirilerek padişahın ömrü ve bahtının açıklığı için dua edildiği belirtilmekte, arkasından da muzika bandosu ile “üç defa pâdişâhım çok yaşa şartıyla âmin-han” olduğu bildirilmektedir.⁵⁸ Ilgın’da ilkokul imtihanları sonrası, eğitimin önemini anlatan bir nutuğun okunması üzerine “duâ-yı devâm-ı ömr ü âfiyet-i hazret-i pâdişâhî”nin, yani padişahın sağlığı ve ömrü için yapılan duanın herkes tarafından söylendiği aktarılırken⁵⁹, Selanik’te, Hudeyde’ye yollanan dokuz yüz askeri uğurlama töreninde “Padişahımız çok yaşa zemzeme-i duaiyyesi”nin okunduğu ifade edilmektedir.⁶⁰ Üsküp’te, geliri Sanayi Okulu’na bağışlanacak olan bir kaplıcanın açılışı,⁶¹ Gelibolu’da, askerlerin yaptığı talim,⁶² Akşehir’de, askere gidecek olanlar için yapılan çekiliş,⁶³ Selanik’te koza yarışı açılışı,⁶⁴ Merzifon’da a’şar ihalesi için bölgeye gelen Amasya Mutasarrıfı Kemal Bey’in karşılama töreni,⁶⁵ Gördes’te yeni inşa edilen hükümet konağının açılışı,⁶⁶ Eskişehir’de Mevlevîhane ayini⁶⁷ ve Yemen’de telgraf direklerinin dikim töreni,⁶⁸ padişah için çeşitli ve uzun duaların okunduğu merasimlerin diğer bir kısmını oluşturmaktadır.

Mudanya’dan gelen bir haberde ise, Mudanya Rüşdî Mektebi’nin 314-315 eğitim yılı sınavlarına “Padişahım çok yaşa gülbangıyla” son verildiği aktarılmakta,⁶⁹ Selanik’ten yazılan bir mektupta, Kız Sıbyan Mektebi’nin yılsonu törenine, Hamidiye marşı ile başlandığı bildirilmektedir.⁷⁰ Kütahya’da, İkinci Ordu-yı Hümâyûn doktorlarından Bedri Efendi’nin bir bayanı ameliyat etmesi ve ameliyatın başarılı geçmesi üzerine, hastalıktan kurtulduğunu gören bayanın “kemâl-i şükran ile (Padişahım çok yaşa) duâ-yı vâcibü’l-edâsi”ni okuduğunu belirtmektedir.⁷¹ Burada, söz konusu duanın “söylemesi vacip” şeklinde nitelen-

⁵⁸ Mâlûmat, Nr. 1385, 26 Mart 1901.

⁵⁹ Mâlûmat, Nr. 1517, 5 Ağustos 1901.

⁶⁰ Mâlûmat, Nr. 1167, 16 Ağustos 1900.

⁶¹ Mâlûmat, Nr. 871, 24 Teşrin-i Evvel 1899.

⁶² Mâlûmat, Nr. 734, 9 Haziran 1899.

⁶³ Mâlûmat, Nr. 1460, 9 Haziran 1901.

⁶⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Ba’dehû mumâ-ileyh Torkomyan Efendi tarafından hâmi-i ilm ve ma’rifet ve muhyi-i ehl-i san’at olan şehriyâr-ı âli-tebar efendimizin ol babda ibzal buyurdıkları es-saf-ı teşvik-kârânenen bahisle böcekçiliğin fevâid ve esbab-ı terakkisi hakkında güzel bir nutuk irâd etmesini müteâkip mahkeme-i şer’iyye ketebesinden mekremetlü Hasan Kaşif Efendi tarafından da’vat-ı mahsûsa-i hazret-i tac-dâr-ı a’zamîyi mutazammın bir dua âverde-i zebân-ı ihlas intimâ kılınarak hitâmında muzika resm-i selâmı icra etmesiyle “Padişahım çok yaşa” zemzemesi umum tarafından ref’-i bar-gâh-ı hüdü kılınmış ve bu suretle resm-i mezkûra hüsn-i hitam verilmiştir.” Mâlûmat, Nr. 577, 31 Kânun-ı Evvel 1898.

⁶⁵ Mâlûmat, Nr. 1505, 24 Temmuz 1901.

⁶⁶ Mâlûmat, Nr. 696, 2 Mayıs 1899.

⁶⁷ Mâlûmat, Nr. 1491, 10 Temmuz 1901.

⁶⁸ Mâlûmat, Nr. 1507, 26 Temmuz 1901.

⁶⁹ Mâlûmat, Nr. 780, 25 Temmuz 1899.

⁷⁰ Mâlûmat, Nr. 833, 14 Eylül 1899.

⁷¹ Mâlûmat, Nr. 865, 18 Teşrin-i Evvel 1898.

mesi, II. Abdülhamit'e atfedilen kutsallığı göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Muhacirlerle ilgili bir haberde ise, İzmir'e İdare-i Mahsûsa vapuru ile gelen Girit muhacirlerinin evlere yerleştirildikten sonra, "bu vesile ile da'vât-ı mefrûza-i hazret-i pâdişâhî"yi tekrar ettikleri aktarılmaktadır.⁷² Burada yer alan, "farz kılınmış, boyun borcu olmuş dualar" anlamına gelen "da'vât-ı mefrûza" kelimeleri, söz konusu duaların farz makamında algılandığını resmetmesi açısından kayda değerdir.

Askerî Törenler

Askerî törenler, padişahın Osmanlı ahalisinin tek koruyucusu oluşunun ve imparatorluğun gücünün halk nezdinde vurgulanması için, II. Abdülhamit iktidarı tarafından iyi bir şekilde kullanılmıştır. Mektuplarda, askerî alaylar ya da askerlerin icra ettiği genel faaliyetlerle ilgili haberlerde, bunun izleri çok net görülmektedir. Erciş'te bir okul açılışı için askerlerin aralarında yaptıkları yazışmalara yer verilmekte, onların bu gayretleri neticesinde yaptırılan okulun açılış töreninde, her dilden binlerce kişinin "Yaşasın büyük Abdülhamit Han yaşasın sevgili babamız" dualarını söylediği belirtilmektedir.⁷³

Yine Erciş'ten yazılan bir mektupta, Hamîdiye alaylarından bazı aşiretlere mensup askerlerin terhis edildiğini belirten muhabir, askerleri karşılayan "yüzlerce çocuklar, yüzlerce hatunlar"ın Kürtçe bir şeyler söylediğini aktarmakta, karşılama sonrası yapılan törende konuşma yapan alay kumandanı Ahmet Enverî Bey'in "Şevketlü pâdişâhımız başkumandan-ı akdes-i efham efendimiz sevgili pederimiz büyük Abdülhamit Han-ı Sâni Hazretleri sizden memnundur. Madem ki halife-i a'zam efendimizi memnun ettiniz. Hiç şüphe etmeyin Cenâb-ı Hak da sizden hoşnut"tur ifadelerine yer vermektedir. Kürtlere yönelik konuşmada "halifelik" merkezli İslâmî söylemin öne çıkarılması, II. Abdülhamit'in Kürt aşiretler üzerindeki hâkimiyetinin halifelik ekseninde pekiştirilmeye çalışıldığını göstermesi bakımından önemlidir.⁷⁴ Benzer şekilde askerlerden bahsedilen ve Selanik-Toyran'dan gönderilen bir başka haberde, padişahın gözünde askerlerin durumuna değinilmekte, "her biri sevgili padişahımızın gözünün bebeği gibi sevdiği bu asker kardeşlerimiz" ifadelerine yer verilmektedir.⁷⁵

⁷² Mâlûmat, Nr. 1518, 6 Ağustos 1901.

⁷³ Mâlûmat, Nr. 538, 22 Teşrin-i Sani 1898.

⁷⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Bu duâyı müteakip alay-ı mezkûr kumandanı izzetlü Ahmed Enverî Beyefendi ilerleyerek: Silah arkadaşlarım. Livili aşireti efrâdının civan-mert ve sâdik-ı devlet olduğunu Selanik'te işitmişim. Kahramanlığınızı ve sadâkatinizi fi'len ispat ettiniz şevketlü pâdişâhımız başkumandan-ı akdes ve efham efendimiz sevgili pederimiz büyük Abdülhamit Han-ı Sâni Hazretleri sizden memnundur. Madem ki halife-i azam efendimizi memnun ettiniz. Hiç şüphe etmeyin Cenâb-ı Hak da sizden hoşnut olmuştur. Artık hanelerimize gidiniz. Ana babalarımıza zevce ve evlatlarımıza kavuşunuz." Mâlûmat, Nr. 541, 25 Teşrin-i Sani 1898.

⁷⁵ Mâlûmat, Nr. 772, 16 Temmuz 1899.

Cülûs Törenleri

Padişahın varlığının zihinlerde pekiştirilmesi, halkın sadakatinin sağlamlaştırılması ve iktidarın meşrulaştırılması bakımından cülûs kutlamaları, diğer tüm törenler arasında ayrı bir yere sahiptir. Tanzimat'la birlikte padişahların cülûs yıldönümlerine önem verilen imparatorlukta, bu özel gün en ihtişamlı şekilde kutlanarak halk çeşitli hediyelerle onurlandırılmış ve şenlikler düzenlenmiştir. II. Abdülhamit, önceki padişahlardan farklı olarak, doğum günleri ve cülûs yıldönümü kutlamalarına daha fazla önem vermiştir.⁷⁶ Bu özel gün, sadece İstanbul'da değil, Osmanlı taşrasının her yerinde çeşitli şenliklerle kutlanmış, O'nun varlığı her yerde törenlerle teyit edilmiştir. Özellikle, II. Abdülhamit'in 25. cülûs yıldönümüne, padişahın çeyrek asırlık hâkimiyetini temsil etmesi bakımından, ayrı bir değer atfedilmiştir. II. Abdülhamit'in kızlarından Ayşe Osmanoğlu, cülûs hatıralarına yer verdiği anılarında, bu özel günde, bütün saray erkânının en güzel elbiselerini giyerek, bütün nişanlarını taktığını belirtmekte, saray bahçesinden hareme kadar her yeri fenerlerle donatarak, kapılara "Padişahım çok yaşa" levhaları astıklarını ve gece geç saatlere kadar eğlenceler düzenlediklerini ifade etmektedir.⁷⁷ 1885 yılından itibaren padişahın hizmetlisi olarak çalışan Ali Said'in hatıralarında ise, "tahta çıkış şenlikleri"nden bahsedilerek, bu kutlamalar, "o devirde ahali için birer gezinti ve sevinç vesilesiydi" sözleri ile tasvir edilmektedir.⁷⁸

Cülûs yıldönümleri imparatorluğun her yerinde gösterişli bir şekilde kutlanılırken, bu özel günden bahsedilen haberlerde, kullanılan nitelemeler vasıtasıyla özenli bir dil oluşturulduğu görülmektedir. İzmir'den gelen bir mektupta, "cülûs-ı hazret-i hilâfât-penâhî" ve Ezine'den yazılan bir haberde, bu özel günün uğurlu oluşunu ifade eden "cülûs-ı meyâmin-me'nûs-ı hazret-i pâdişâhî" sözleri kullanılırken, Bozcaada'dan gönderilen bir yazıda bu günün övgüsü, "esniye-i cemîle-i hazret-i pâdişâhî" ifadeleri ile yapılmaktadır. İzmit'ten gelen bir mektupta, "nâm-ı kudsiyyet-ittisâm-ı hazret-i pâdişâhî" tamlaması kullanılarak padişahın kutsallığı öne çıkarılırken, Halep'ten yazılan bir başka haberde, "pâdişâh-ı âli-cah efendimiz hazretleri" sözleri ile, O'nun konumunun yüksekliği vurgulanmıştır. Rumeli-i Şarkî vilâyetinde yer alan Karlovo'dan gelen bir başka mektupta ise, "veli-nimet-i bî-minnetimiz pâdişâh-ı alem-penah ve şehinşâh-ı adâlet-iktinah efendimiz hazretlerinin cülûs-ı meymenet-me'nus-ı hümâyûn-ı hazret-i şehriyârîleri" sözleri yer almaktadır. "Veli-nimet-i bî-minnetimiz" ifadesi ile, II. Abdülhamit'in kullarına karşılıksız olarak nimet verişini anlatılmakta,

⁷⁶ Abdülkadir Özcan, "Cülûs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 113.

⁷⁷ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, 6. bs., Timaş, İstanbul 2013, s. 83.

⁷⁸ Ali Said, *Saray Hatıraları-Sultan Abdülhamit'in Hayatı*, Nehir Yay., İstanbul 1994, s. 54.

cülûs günü için ise, bereket, saadet, mutluluk anlamına gelen, “meymenet” kelimesi kullanılmaktadır.

Kutlamaların içeriğinden bahsedilecek olursa, söz konusu günlere dair haberlerde, padişahın portresinin mümkün olabildiği kadar her yerde ve her şekilde görünür kılınmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu mektuplar, cülûsun 25. yıldönümü olan 1901 senesini de kapsamı bakımından özel bir yer teşkil etmektedir. 1898 yılı cülûs kutlamalarını ilgilendiren haberlerde, Ezine’den gelen bir mektupta, “hamiyyet-mendân-ı ahâli”nin yardımı ile inşa edilen ortaokulun açılışının “rûz-ı cülûs-ı meyâmin-me’nûs-ı hazret-i pâdişâhî”de, yani cülûs günü yapıldığı belirtilmektedir.⁷⁹ Halktan toplanan yardımlarla yapılan bir binanın, cülûs yıldönümünde açılışı yapılarak, padişahın iktidarının, en temel sosyal kurumlardan bir tanesi vâsıtası ile toplum nezdinde pekiştirme aracı olarak kullanılması, dikkate sayandır.

Aynı yılda, Halep’te icra edilen cülûs törenine de yer verilen mektuplarda, “bi’l-cümle ümerâ ve zabıtânın büyük üniformalarını lâbis oldukları halde” törende hazır buldukları belirtilmekte, herkesin “böyle bir padişah” zamanında yaşamaktan ötürü “bahtiyar” olduğu ifade edilmektedir. Konsolosların fırka kumandanına tebriklerini sunduğu ve bir resmî geçit icra edildiği aktarılan mektupta, akşam yapılan kutlamalara yer verilmektedir. “O leyle-i mes’udda” herkesin gezmeye çıktığını belirten muhabir, süslenen mekanların tek tek adını vermekte, Kışla-i Hümâyûn, Hükûmet Konağı, Telgrafhâne, Kal’a-i Hümâyûn, Hristiyan Mahallesi’ndeki İspitilya Eczanesi, Yahudi Mahallesi’ndeki dükkanlar, Mevlvî Dergâh-ı Şerifi, kumandanlar, paşalar ve kaymakamın evleri, Mekteb-i Mülkiye’nin şehre bakan cephesi, belde halkının evleri, “birçok Hristiyan hâneleriyle bilcümle konsoloshaneler”in fenerlerle ışıklandırıldığını ve “sancaklar ve flamlarla teçhiz ve tanzim olunduğu”nu aktarmaktadır. Görsel semboller bunlarla sınırlı bırakılmayarak, “Padişahım çok yaşa” yazılı tabloların da ihmal edilmediği görülen mektuplarda, çeşitli renkte çanak maytapları ile havâî fişek gösterilerinin yapıldığı belirtilmekte, bunların “etrâfa nur saçıyor derecesinde bir letâfet bahş” ettiği ifade edilmektedir.⁸⁰

1899 yılında gönderilen mektuplarda, Bolu’dan yazılan bir haberde “cülûs-ı hümâyûn-ı mülûkânelerine müsâdif ağustosun on dokuzuncu günü”nde

⁷⁹ Mâlûmat, Nr. 477, 22 Eylül 1898.

⁸⁰ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Kışlaya merbût olup karşı cihette bulunan bahçede envâî renkte çanak maytaplarıyla havâî fişekleri iş’âl ve havanlar endahtıyla ilân-ı şâdumânî edilmiştir. Hükûmet Konağı ve Telgrafhane: Şehrin kaleye yakın olan ve geceleri تنها bulunan mahaldeki hükûmet konağının ön tarafındaki bir mukallak kanâdil ve fevânis ile tenvir ve flama ve sancaklar ile teçhiz ve tanzim edilmişti. Kale-yi Hümâyûn: Kale-yi Hümâyûn’un burçları ile dâhilindeki ebniyenin sakfi ve kalede bulunan kulenin cihât-ı erba’ası binlerce kanâdil ve fevânis ile tenvir olunduğu gibi endaht edilen havâî fişekleriyle top fişekleri etrafa nur saçıyor derecesinde bir letâfet bahşediyordu.” Mâlûmat, Nr. 474, 19 Eylül 1898.

yapılan kutlamalara yer verilmekte, “tebea-i sâdıka-i cenâb-ı pâdişâhî”nin tören için hükûmet konağı önünde hazır buldukları aktarılmaktadır. Kutlamaların “Binlerce bendegân ve her sınıf tebea-i sıdk-beyân” ile dolu olduğu ifade edilen mektupta, törene katılan kişiler arasında Müslüman ve Hristiyan öğrencilerin bulunmasının özel olarak belirtilmesi dikkat çekicidir. Padişahın “deymûmiyyet ü tezâyüdünü müsted’a duâ-yı mahsus”un okunmasının arkasından, yüksek sesle üç defa “Padişahım çok yaşa” duasının söylendiği aktarılmakta, ve bu günün hürmetine, etrafın kandillerle donatıldığı, muzikaların çalınıp fişeklerin atıldığı ve bir de sünnet düğünü düzenlendiği belirtilerek, törende bulunan kişiler için, “hislerinin büyüklüğünü padişahım çok yaşa cümle-i duâiyyesiyle ancak beyan edebilmekte idiler” sözlerine yer verilmektedir.⁸¹

Bir diğer mektup, İzmit’tendir. Bahçecik’te yapılan bir kutlamadan bahsedilen mektupta, diğer törenlere benzer bir resmî merasim yapıldığı görülmektedir.⁸² Bozcaada’dan gönderilen bir haberde ise, kutlamalar için tüm devlet erkânının, “İslam ve Rum talebelerinin” ve halkın bulunduğu, padişaha dualar edildiği bir tören icra edildiği aktarılmakta, etrafın kandillerle donatıldığı ve “Kale-i Şâhâne’den toplar” atılarak “ilân-ı meserret” olunduğu ifade edilmektedir.⁸³ Siroz’dan gönderilen bir mektupta ise, devlet görevlileri, askerler, bölgenin önde gelenleri ve halkın cülûs töreninde hazır olduğu belirtilmekte, konsoloslar ve diğer milletlerin ruhânî reislerinin resmî elbiseleri ile merasime katıldıkları aktarılmaktadır. Bu durum, padişahın hakimiyetinin her din ve milleti kapsayışını sembolize etmesi bakımından önemli bir detaydır. Törenin devamında, duaların okunduğu, askerî muzikanın “marş-ı ale’l-âl-i Hamîdi”yi çaldığı belirtilmekte, hükûmet dairesi ve askerî dairelerin dış kapılarına “Padişahım çok yaşa” levhalarının asıldığı belirtilmektedir. O günü tasvir eden bir de şiirin bulunduğu mektupta, “Bu şeb-i nûra donandı şehr-i Siroz / İdüp arz-ı cemâli fer ü zînet / O rütbe verdi ki intizâra hayret / Görenler sandılar olmuş şebi rûz” ifadelerine yer verilmektedir.⁸⁴

6 Eylül 1899’da Karlovo’dan gönderilen bir haberde de cülûs kutlamala-

⁸¹ Mâlûmat, Nr. 826, 9 Eylül 1899.

⁸² Mâlûmat, Nr. 822, 5 Eylül 1899.

⁸³ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cülûs-ı meymenat-me’nus-ı hazret-i pâdişâhî yevm-i mes’udunda bilumum me’murîn ve zâbitan-ı askerî ve mütehayyizan-ı ahâlî ve düvel-i ecnebiyye konsolosları ve bir cemm-i gafir hükûmet konağı bahçesinde ictima’ ederek kıt’a-i şâhâneneden bir bölük asâkir-i şâhâne dahî gelip istâde-i ta’zim ve tekrim ahz-ı mevki ettikleri gibi İslam ve Rum Mekâtibi talebeleri dahi hazır oldukları ve Kaymakam-ı kaza izzetlü İsmail Hakkı Beyfendi elbise-i resmîyelerini labis olduğu halde vürüd etmeleri üzerine mekteb-i mezkur şâkirdanı taraflarından esniye-i cemile-i hazret-i pâdişâhî hakkında medhiyeler kıraat olunduktan sonra evvelâ faziletlü Müftü Efendi ba’dehû metropolit vekili efendiler taraflarından ezdiyâd-ı ömr-i âli-i hazret-i tac-dârî bi-mutazammın dualar kıraat olunmasını müteakip bilumum hâzirun taraflarından üç defa (Pâdişâhım çok yaşa) duası hep birden ve can ü yürekten isâl-i bar-gâh-i Rabb-i izzet kılınmış ve muahharen daire-i hükûmete çıkılıp izzetlü Kaymakam Beyfendi’ye lâzıma-i tebrik ifâ ve vakt-i zuhurda dahî Kale-i Şâhâne’den toplar endahıtyla ilân-ı meserret olunmuştur.” Mâlûmat, Nr. 821, 4 Eylül 1899.

⁸⁴ Mâlûmat, Nr. 828, 11 Eylül 1899.

rına yer verilmiş, tören detayları ve görsel semboller açısından diğer mektuplara benzer ayrıntılar aktarılmıştır. Özerk bir bölge olmasına karşın, burada da cülûs kutlamaların yapılması, hatta, “Bulgar mu’teberânı tarafından da Yaşasın Sultânımız” seslerinin yankılandığının özel olarak aktarılması dikkat çekici olmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nun “her şeye rağmen yıkılmadık” imajının yansıtılması ve her ne olursa olsun, tüm Osmanlı topraklarında, bütün milletlerin üstünde hakim olan tek gücün Türk hanedanı olduğunun vurgulanması bakımından önem taşımaktadır.⁸⁵ Aynı yılda gönderilen Ankara başlıklı bir mektupta ise, cülûs münasebeti ile verilen hediyelerden bahsedilmektedir.⁸⁶

1900 ve 1901 yıllarında yazılan haberlerde, cülûsun “yirmi beşinci sene-i devriyesi” sıkça vurgulanmakta, bu özel gün için geniş hazırlıklar yapıldığı görülmektedir. 1900 yılında gönderilen haberlerde, Edirne’den gönderilen bir mektupta, Vali tarafından inşa ettirilen belediye dairesinin açılışının cülûs yıldönümünde yapılacağı ve bu sebeple inşaata hız verildiği aktarılmakta,⁸⁷ Gümölcine’den yazılan bir mektupta, cülûsun 25. sene-i devriyesi sebebi ile “her tarafta ezhâr-ı âsâr-ı ubûdiyyete hazırlanıldığı” belirtilerek, Gümölcine Belediyesi’nin de vazifesini yerine getireceğinin “şüphesiz” olduğu ifade edilmektedir.⁸⁸ Selanik’ten gelen mektuplarda, 25. cülûs günü “bir eser-i hayrın vücûduyla müşerref” olmak için belediye başkanının girişimlerde bulunması talep edilmekte,⁸⁹ bir diğer haberde ise, bu özel gün için “Dersaadet’ten talep olunan fişekler”in Tophane’ye teslim edildiği aktarılmaktadır.⁹⁰ Gönen’den gelen bir haberde, bu özel gün için yapılan redif deposundan bahsedilirken,⁹¹ Giresun’dan yazılan bir mektupta, İz-

⁸⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Veli-nimet-i bî-minnetimiz pâdişâh-ı âlem-penah ve şehinşâh-ı âdalet-iktinah efendimiz hazretlerinin cülûs-ı meyemenet-me’nus-ı hümâyûn-ı hazret-i şeyriyârîleri rûz-ı feyrûzunu şeref-i müsâdif olan geçen perşembe günü saat altı raddelerinde bilcümle ahali-i İslamiyye mekteb-i rüşdiyede hâzır oldukları ve mekâtib-i rüşdiye ve ibtidâiyye şâkirdanı saf beste-i ihtiram buldukları halde menkabe-i vilâdet-i cenâb-ı risalet-penâhi tilâvet ve akibinde Müftü faziletlü Hafız Mehmed Râci Efendi Hazretleri cânibinden tezâyüd-i ömr ü ikbal ve tevâfir-i şan u iclal-i hazret-i hilâfet-penâhiyi mutazammın bir duâ-yı belîğ ve Rüşdiye Mektebi Müdürü mekremetlü Behçet Efendi tarafından makama münasip bir makale ve şâkirdan taraflarından evsaf ve mahâmid-i celile-i cenâb-ı cihan-bâniye dair kaside ve manzumeler kıraat olduğunu müteâkip umum tarafından dahi üç kere “Pâdişâhim çok yaşa” dua-yı mefruz-edâisi tekrar-ı ale’t-tekrar isâl-i kabul-gâh-ı rabb-i müteal kılınmış ve hâzırın ve şâkirdan şeker ve şerbetler ikramıyla telviz-i dimağ ve tatbib-i kulûb ve mesruriyyet-i hâtırları celb olunmuştur.” Mâlûmat, Nr. 823, 6 Eylül 1899.

⁸⁶ Mâlûmat, Nr. 700, 5 Mayıs 1899.

⁸⁷ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Vâli vekili Müşir devletlü Arif Paşa Hazretleri’nin müessir-i ümran-perverleri cümlesinden olarak bir zamandan beri müceddiden inşa edilmekte olan dâire-i belediyenin cülûs-ı hümâyûn-ı meyemenet-makrûn-ı hazret-i pâdişâhiye şeref-müsâdif yevm-i meserret-tev’emde resm-i küşâdının icrâsi emniye-i müteyemminesiyle ikmâl-i inşaatına şu günlerde daha ziyade germiyyet verildiği nazar-ı şükran ile görülmüyor.” Mâlûmat, Nr. 1144, 24 Temmuz 1900.

⁸⁸ Mâlûmat, Nr. 1157, 6 Ağustos 1900.

⁸⁹ Mâlûmat, Nr. 1169, 18 Ağustos 1900.

⁹⁰ Mâlûmat, Nr. 1178, 27 Ağustos 1900.

⁹¹ Mâlûmat, Nr. 1223, 11 Teşrin-i Evvel 1900.

mir'den gelen bir hocadan mûsikî dersi alan bir grubun, cülûs kutlamaları vesilesi ile Hükûmet Dairesi'nde öğrendikleri “havalar”ı söyledikleri bildirilmektedir.⁹²

1901 yılı, 1876'da tahta çıkan II. Abdülhamit'in saltanatında 25. yılını doldurduğu önemli bir senedir. Cülûs kutlamalarının en muhteşeminin gerçekleştirildiği 1901 yılında, padişah, Şale Köşkü'nde tebrik ve hediyeleri kabul ederek, özellikle yabancı sefirlerin kabulünde, Muzika-ı Hümâyûn tarafından, o devletin millî marşının çalınmasına önem vermiş, aynı şekilde, bu sefirler de resmî üniformaları ve Osmanlı nişanları ile tebriklerini sunmuşlardır.⁹³ Hükümdarların hakimiyetlerini temsil eden özel günlere en üst düzey önem atfedilen bu zaman diliminin dünyadaki en gözle görülür diğer örnekleri, 1897 yılında, İngiltere'de Kraliçe Victoria'nın “Elmas Jübilesi”nin çok büyük kutlamalar eşliğinde gerçekleştirilmesi,⁹⁴ Avusturya'da Habsburg monarşisinin 600. yıldönümünün eşi görülmemiş bir ihtişamla kutlanması ve Rusya'da 1913'te Romanov hanedanının üçüncü yüzyıl kutlamalarının mümkün olan en büyük ölçüde tasarlanması⁹⁵ şeklinde sayılabilir.

Söz konusu yıllarda gönderilen mektuplarda, İzmir'den gelen çeşitli haberler yer almakta, bir tanesinde, cülûsun 25. yıldönümü sebebi ile saat kulesi ve çeşme inşa edildiği belirtilerek, bunlar için kullanılacak sütunların Avrupa'dan getirildiği ifade edilirken,⁹⁶ bir diğer mektupta, cülûs yıldönümünün yaklaşması üzerine, belediye tarafından birçok hazırlıkların yapıldığı bildirilmektedir.⁹⁷ Samsun'dan yazılan bir mektupta, yaklaşan “cülûs şenlikleri” için atılacak “havâî fişek vesâire”nin topçu binbaşısı tarafından hazırlandığı aktarılmakta,⁹⁸ Ilgın'dan gelen bir haberde, bu özel günde, kız çocuklarına mahsus bir ilkokulun açılışının yapılacağı belirtilmektedir.⁹⁹ Siroz'dan yazılan bir mektupta ise, yapılan hazırlık faaliyetleri için, “Ordugâhla Kışla-i Hümâyûn”un önü kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁰⁰

⁹² Bu durum mektuplarda şöyle dile getirilmektedir: “Giresun nev-nihâlâtından mürekkep olmak üzere şimdilik yirmi beş, otuz kişi, İzmir'den muvâsalat etmiş olan muallimin taht-ı riyâsetinde mûsikî taallüm etmektedirler. Cülûs-ı hümâyûn-ı mes'adet-makrûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî münâsebet-i celîlesiyile hükûmet dâire-i fâhiresinde icra ettikleri ahenk müddet-i kalîle zarfında hakikaten epeyce havalar öğrendiklerini ispat eylediğinden hâzirûn tarafından mazhar-ı tebrikât olmuşlardır.” Mâlûmat, Nr. 1220, 8 Teşrin-i Evvel 1900.

⁹³ Ayşe Osmanoglu, a.g.e., s. 85.

⁹⁴ David Cannadine, *Ornamentalism: How The British Saw Their Empire*, Oxford University Press, New York 2001, s. 109.

⁹⁵ Eric Hobsbawm, a.g.e., s. 150.

⁹⁶ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Cülûs-ı meyemenet-me'nus-ı hazret-i hilâfet-penâhinin yirmi beşinci sene-i devriyesi hâtıra-i mübâcelesi olmak üzere İzmir'de kışla-i hümâyûn pişgâhında inşa kılınmakta olan saat kulesiyile çeşmenin yeşil ve vişne rengindeki sütunlarından kırk adedi Avrupa'dan geldi.” Mâlûmat, Nr. 1486, 5 Temmuz 1901.

⁹⁷ Mâlûmat, Nr. 1538, 26 Ağustos 1901.

⁹⁸ Mâlûmat, Nr. 1534, 22 Ağustos 1901.

⁹⁹ Mâlûmat, Nr. 1536, 24 Ağustos 1901.

¹⁰⁰ Mâlûmat, Nr. 1538, 26 Ağustos 1901.

Mimarî Yapılara Yansıyan II. Abdülhamit Portresi

II. Abdülhamit ve çağdaşı olan imparator/imparatoriçelerin, hükmettikleri topraklarda varlıklarını karşı konulamaz bir şekilde görünür kılmak için kullandıkları bir diğer yöntem, mimarî yapılara kendi isimlerini vermeleri ya da onları çağrıştıran bir sembol yerleştirmeleridir. Bu metod sayesinde imajları güçlenmiş, hakimiyetleri somut olarak, bu yapılar aracılığı ile teyit edilmiştir. İzmir Hamîdiye Sanayi Mektebi,¹⁰¹ Edirne vilâyetindeki Hamîdiye İdâdî-i Mülkiye ve Askeriye ve Rüşdiye Mektepleri, Şefkat-i Hamîdiye ismindeki kız okulu¹⁰² bunlardan bazılarıdır. Bu sayede II. Abdülhamit, halkının genç nesli ile birebir bağlantı şansı yakalamıştır. Modern şehircilik hizmetlerinin geliştiği bu devirde, birçok yere yeni yollar, caddeler inşa edilmiş ve bu alan da, Hamîdi portrenin oluşturulmasında bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. İmparatorluğun çok farklı yerlerinde inşa edilen yeni caddelere bu ismin verildiği görülmektedir. İzmit sancağından gönderilen ve cülûs kutlamalarından bahsedilen bir mektupta, Hamîdiye Caddesi'ne ve çeşitli evlere "Padişahım çok yaşa" tablosunun asıldığı bildirilmekte,¹⁰³ Manastır'dan gelen bir haberde Hamîdiye Caddesi'nin "mükemmel bir şekilde" inşasına devam edildiği aktarılmaktadır.¹⁰⁴ Selanik'ten yazılan bir mektupta ise, Hamîdiye Camisi'nin hava gazı ile aydınlatılmasından bahsedilmektedir.¹⁰⁵

II. Abdülhamit'in çağdaşı olan Britanya kraliçesi Victoria siyasal sembolizmi en iyi şekilde kullanan isimlerden birisi olmakla birlikte, O'nun da aynı metotlara başvurduğu ve dönemin imparatorlarının, iktidarlarını meşrulaştırmada çoğu kez benzer yolları takip ettiği burada da görülmektedir. Öyle ki kraliçe, Britanya sınırlarını da aşarak, sömürgesi olan ülkeleri cismen olmasa bile, ismiyle kuşatmıştır. Hindistan Mumbai'de Victoria Terminus Tren İstasyonu, Kalküta'da Curzon's Victoria Memorial bunlardan birkaçıdır.¹⁰⁶ Neredeyse hiçbir monarkın yapmadığı kadar sosyal hayata müdahale ederek adını her yere yerleştirmiş; göl,

¹⁰¹ Mâlûmat, Nr. 1477, 26 Mayıs 1901.

¹⁰² Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "On dört, on beş sene evveldi. Merhum Erzincanlı Hacı İzzet Paşa gibi bir vezir Edirne'de üç erbâb-ı kalemi teşvik ve terhib eylerdi. Atf, Muhiddin, Enveri, Asaf, gittiği yerlerde şehrollâh-ı terakki açmış, köyleri şehirlere tebdil eylemiş, Muhyiddin haiz olduğu kuvve-i kalemiyyesine taşıdığı kılıncın muâdil ve müsâvi olduğunu muhârebe-i zâilede göstermiş, eltâf-ı seniyyeye mazhar olarak terfi etmiş. Enveri Erciş gibi müstaid-i terakki bir mahale düşmüş ve fakat o kadar bir asar-ı i'tıla iraz eylemiş ki cümlesinden kat'-i nazar yalnız (Şefkat-i Hamîdiye) nâmıyla Maarif Nezâret-i Celilesi'nden tevessüm buyurulan inas mektebi idâme-i tâmina bir vesile-i hasene olmuştur." Mâlûmat, Nr. 756, 1 Temmuz 1899

¹⁰³ Mâlûmat, Nr. 821, 4 Eylül 1899.

¹⁰⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Hamîdiye Caddesi sûret-i mükemmelede inşa edildi. Bununla bereaber şehir derunundan mürûr eden "Drahor" suyunun rıhtımı da yapıldı. Şimdilik de Kurt Deresi Mahallesi'nden geçen "Kurt" deresinin rıhtımı da kemâl-i germi ile yapılmaktadır. Yakın vakitten beri şehir derununda birçok âsâr-ı terakki müşâhade olunmaktadır. Mâlûmat, Nr. 819, 2 Eylül 1899.

¹⁰⁵ Mâlûmat, Nr. 1305, 4 Kânun-ı Sâni 1901.

¹⁰⁶ David Cannadine, a.g.e., s. 103.

park, vadi, bahçe, sahil, köprü, tepe ve daha birçok bölge ve yapıya adını vermiştir.¹⁰⁷ Çankırı'daki Hamîdiye Gureba Hastanesi¹⁰⁸ ve Suriye'deki Hamîdiye Çarşısı¹⁰⁹ ise, benzer politikanın Hamîdi düzendeki diğer yansımalarındandır.

Saat Kuleleri

Mimarî yapılara isim vermenin yanında, dönemin büyük güçlerinin kendi itibarlarını en görünür ve gösterişli tarzda sergilemek için kullandığı bir diğer yöntem, modernleşmeyi ve Batılılaşmayı sembolik olarak yansıtan yapılar inşa etmektedir. Paris'teki Eiffel Kulesi, Roma'daki Victor Emmanuel Anıtı, Berlin'deki Zafer Sütünü, söz konusu dönemin ürünleridir.¹¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bu anlayışla inşa edilen saat kuleleri, ayrı bir yere sahiptir. Gününü beş vakte göre yaşayan ve zaman kavramının ayrı bir önem taşıdığı Müslüman Osmanlı toplumunda, taşranın her köşesinde imarına hız verilen “Batı icadı” alaf-ranga saat kulelerinin, II. Abdülhamit'in bu simgeler dünyasında, özünde Doğu kültüründen beslenen Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batı'nın çağdaş dünyasından da geri kalmadığını sembolize eden bir rolü temsil ettiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde ilk saat kulesi, Safranbolu'da, İzzet Mehmet Paşa tarafından 1798 tarihinde yapılmıştır.¹¹¹ Bu tarihten itibaren Batı yönlü modernleşmenin hızla gerçekleştiği ve hayatın her alanına sirâyet ettiği Osmanlı İmparatorluğu'nda, II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde bu saat kulelerinin sayısı oldukça artmış, hatta, padişahın cülûsunun 25. yıldönümü şerefine, valilere bir ferman gönderilerek şehirlere saat kuleleri yaptırılması istenmiştir.¹¹² Bir süre sonra, bu kuleler o kadar çok yere inşa edilmeye çalışılmıştır ki, 1918 yılında bir başka irâde ile belediyelerin bu ikincil işleri bırakıp halkın sağlığı ile ilgili konulara harcama yapması emredilmiştir.¹¹³

Taşra mektuplarında, vilâyetlerin çoğunda hakkında haberlere rastlanan “saat kuleleri”, II. Abdülhamit iktidarını görsel olarak meşrulaştırması bakımın-

¹⁰⁷ David Cannadine, a.g.e., s. 102.

¹⁰⁸ Mâlûmat, Nr. 632, 27 Şubat 1899.

¹⁰⁹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Hamîdiye Çarşısı vilâyât-ı sâire-i şâhâne emsâline pek az tesâdüf olunur muntazam çarşılardandır ve üzeri de kapalıdır. Hah şimdi çamursuz bir yer bulduk diyeceksiniz değil mi merak etmeyin efendim burasını da çarşısı süpürmek için evvela su dökken herifler tıpkı sokaklara benzetiyorlar ya o canım çarşının o binlerce liralarla meydana gelen çarşının zeminini görseniz cidden teessüf etmemek elden gelmez. Yapıldığından beri tesviye-i tûrâbiye yüzü görmemiş ki, hemen her tarafı setlerle inişlerle çıkışlarla toprak yığınlarıyla dolu.” Mâlûmat, Nr. 1335, 4 Şubat 1901.

¹¹⁰ Eric Hobsbawm, a.g.e., s. 148.

¹¹¹ Kaan Üçsu, “İmparatorluğun Başkentinde Yenileşme Sembolü Olarak Kule, Cephe ve Meydan Saatleri” *Tarih Boyunca Yenileşme Hareketleri*, Kitabevi Yay., İstanbul 2014, s. 53.

¹¹² Gülgun Yılmaz, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Yaşamında Saatlerin Yeri”, *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu*, Karabük Valiliği Kültür Yayınları, Karabük 2011, s. 48.

¹¹³ Kaan Üçsu, a.g.e., s. 56.

dan ayrı bir yere sahiptir. Söz konusu kulelerle ilgili haberlerde, Balıkesir,¹¹⁴ İzmir ve Edirne'den¹¹⁵ gelen mektuplarda cülusun 25. yıldönümü sebebi ile inşa edilen saat kulelerinden bahsedilerek, İzmir'den gönderilen mektupta, kule için sipariş edilen sütunların bir kısmının Avrupa'dan geldiği bildirilmektedir.¹¹⁶ Aynı bölgeden gelen bir diğer haberde, inşası henüz tamamlanan saat kulesi ve çeşme açılışından bahsedilmektedir.¹¹⁷ Eskişehir-Sivrihisar'dan gönderilen bir başka haberde ise, "mükemmel bir saat kulesi" yaptırıldığı belirtilerek, Avrupa'ya "120 lira bedelli bir çalar saat" sipariş edildiği aktarılırken¹¹⁸, İzmit'ten gelen bir mektupta, saat kulesi inşaatının yarım kaldığı belirtilmekte, konuyla ilgili gerekenin yapılması talep edilmektedir.¹¹⁹

İktidarın Taşradaki Görsel Sembolleri

Arma, nişan ve sancaklar, Hamîdi düzenin bir diğer pekiştiricileridir. Devlet-toplum ilişkisinden ziyade padişah-birey ilişkisinin ön planda tutulduğu Hamîdi rejimde, bağlılık kavramı özel olarak vurgulanmış, sadakat kavramına vazgeçilmez derecede önem veren sultan, çeşitli hediyelerle¹²⁰ halkını kendisine bağlamayı amaçlamıştır. Padişah, bu bağlamda, 19. y.y.ın iktidar ikonografyasında önemli bir yer tutan hatıra madalyaları¹²¹ ve armalardan da faydalanmıştır. Erzurum ve Selanik vilâyetinden gelen iki ayrı mektup, bu konuya ışık tutan örnekleri barındırmaktadır. Erzincan-Kemah'tan yazılan bir haberde, Tahir Paşa isminde bir kişinin, "sîne-i sadâkat-i definelere ikinci mecidiye nişan-ı zîşânıyla tezyin" edildiği belirtilmekte, bu durumun, "pek büyük bâis-i meserret" olduğu

¹¹⁴ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Şöyle ki: Mutasarrıf-ı liva saadetlü Ömer Ali Beyefendi Hazretleri'nin eser-i celil-i ma'muriyyet-i delil-i cenâb-ı pâdişâhiye itbâ'en geceyi gündüze katarak vaki' olan gayret ve himmeti ve hamiyet-mendân-ı ahâlinin îânâtı ile cülûs-ı hümâyûn-ı mes'adet-makrûn-ı hazret-i şehinşâhinin yirmi beşinci sene-i devriyesi şerefine Balıkesir Hükûmet Dairesi piş-gâhındaki Yenimeydan'da ve yirmi beş metre irtifâ'ında kargîr ve gayet nazar-rübâ bir saat kalesi inşa olunarak bunun nâm-i cenâb-ı nâmi-i cihanbâniye izafetle yad ü tevsim, kapısının üstüne yeşil zemin üzerine hatt-ı zerrin ile (Hamîdiye Saat Kulesi) ibâre-i cemilesi terkim olunmakla beraber bâlâsı dahi tuğra-yı garra-yı hazret-i hilafet-penâhi ile tezyin edilmesi Hüdâvendigâr vilâyet-i celilesi vesâtâtıyla arz-ı istizân olunmuş ve beş on güne kadar gelecek ve dört kilometrelik mahalden çakının sedâsı işitilecek olan kebir saatinin imâli Fransa saat fabrikalarından birine sûret-i mahsûsada sipâriş edilmiştir." Mâlûmat, Nr. 1160, 9 Ağustos 1900.

¹¹⁵ Mâlûmat, Nr. 1472, 21 Haziran 1901.

¹¹⁶ Mâlûmat, Nr. 1486, 5 Temmuz 1901.

¹¹⁷ Mâlûmat, Nr. 1501, 20 Temmuz 1901.

¹¹⁸ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: "Geçen sene Duma kazasından naklen kaza-i mezkûr kaymakamlığına tayin buyurulan Mekteb-i Mülkiye'nin yetiştirdiği ezkiyâdan izzetlü Muhiddin Bey geldiği günden beri bu kasabanın ezher cihet terakkî ve ümrânını nazar-ı dikkate alarak kasabanın vasatına tesadüf eden yüksek bir kayalık tepenin tâ yukarısına mükemmel bir saat kulesi yaptırmış ve Avrupa'ya yüz yirmi lira bedelli bir çalar saat sipâriş edilmiş olmakla çend güne kadar gelip mezkûr kuleye vaz u ta'lik olunacaktır." Mâlûmat, Nr. 786, 31 Temmuz 1899.

¹¹⁹ Mâlûmat, Nr. 1400, 10 Nisan 1901.

¹²⁰ M. Şükrü Hanioglu, *A History of the Late Ottoman Empire, Twilight of Tanzimat, Hamidian Regime*, Princeton University Press, Princeton 2008, s. 125.

¹²¹ Selim Deringil, *Simgeden Millete*, s. 60.

ifade edilerek, duyulan sevinç kelimelere dökülmektedir.¹²² Öyle ki, II. Abdülhamit döneminde, 1878 yılında “Nişan-ı Şefkat” adıyla sadece bayanlara mahsus bir nişan verilmesi, padişahın konuya verdiği önemi kanıtlamaktadır. Bu nişan, bugünkü İngiliz Kraliyeti’nin kadınlara verdiği “Lady”lik ünvanı ile benzerlik taşıması bakımından dikkate değerdir.¹²³

Osmanlı armasının imparatorluğun her köşesine taşınmasının adeta bir hedef haline getirildiği II. Abdülhamit döneminde, çeşitli konularda başarılı olan kişiler bunun takdimi ile ödüllendirilmiştir. İlk tasarımı II. Mahmut dönemine uzanan Osmanlı armaları, II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde, Osmanlı resmî sembolizminin yerleşik bir parçası haline gelmişti.¹²⁴ Bu sebeple, oldukça önemli bir simgesel güce sahip olan Osmanlı arması, her kime takdim ediliyorsa, bu durum o kişinin gerçek anlamda padişaha olan sadâkat ve bağlılığını temsil etmesi bakımından özel bir öneme sahiptir. Selanik’ten 1899 yılında gönderilen bir haberde, gayrimüslim bir şahsın dükkânına “Arma-i Hümâyûn” asılması için düzenlenen törene ayrıntıları ile yer verildiği görülmektedir. Avusturya ve Macaristan tebeasından ve Kavala tüccarlarından “Herzog ve kumpanyasının saltanat-ı seniyyeye karşı ifâ edegelmekte olduğu hidemât-ı sadıkâneye mükâfaten”, kumpanyanın genel müdürü Mösyö Adolf Viks’in dükkanının “Arma-i Hümâyûn ile tezyin ve tevşih”i için buyurulan “müsaade-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî muktezâ-yı celîli”ne binâen, bir tören gerçekleştirildiği aktarılmaktadır. Törende memurların ve bölgenin ileri gelenlerinin hazır olduğu belirtilen mektupta, “tahdis-i nimet-i zıllullâhî”yi içeren bir nutuk okunduğu belirtilmekte, buna karşılık olarak, aslı mektupta arz edilen konuşmanın, Mösyö Viks tarafından “Türkçe olarak” okunduğu belirtilmektedir.

Törenin devamında, II. Abdülhamit dönemi standart merâsim düzeneğine paralel olarak, padişaha dua edildiği ve muzika eşliğinde “Padişahım çok yaşa” duası okunarak, kurbanlar kesildiği aktarılmaktadır. Mösyö Viks’in konuşması, dikkate değer çeşitli ifadeleri barındırması bakımından önemlidir. Viks, “liyâkat ve istihkâkı olmadığı halde Osmanlıların büyük padişahı”nın bu armayı şahsına “şâyân buyurduğunu” belirtmektedir. Bir gayrimüslimin arma ile ödüllendirilerek padişah tarafından taltif edilmesine karşın, teşekkür konuşmasında, Osmanlı hâkimiyetine vurgu yapmış olması önemlidir.¹²⁵

¹²² Mâlûmat, Nr. 649, 15 Mart 1898.

¹²³ Mimar Türkkahraman, *Siyasal İktidarların Meşrulaşmasında Sembollerin Rolü*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 1997, s. 63.

¹²⁴ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s. 43.

¹²⁵ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Bir günâ liyâkat ve istihkâkım olmadığı halde Osmanlıların büyük pâdişâhı ve ihsan-ı bî-pâyânı cümle hakkında nâ-mütenâhî gazi <Sultan Abdülhamit Han-ı Sâni> Hazretleri’nin şâyân buyurulduğum eltâf-ı mâlâ-nihâye ve inâyât-ı mütevelliyelerine zamimeten bu defa arma-i hümâyûnlarının dahî müdür-i umumisi bulunduğum Herzog kumpanyası ticaretgâhına ta’lik edilmesine

Sancaklar ve flamalar, padişahın varlığı ve egemenliğinin en kolay biçimde sembolize edildiği araçlardan birisidir ve iktidarın ideolojisini besleyen kaynaklardan bir tanesi olması bakımından,¹²⁶ görsel siyâsî ikonografiler arasında önemli bir yere sahiptir. Taşınması ve uygulanması zor olmadığı için, sancaklar, askerî alaylardan resmî binalara, hatta okullar gibi sosyal hayatın aktif olduğu her bölgede, II. Abdülhamit iktidarını temsil eden ve padişahın kendisi orada hazır bulunmasa bile, şahsını zihinlerde canlı tutan bir rol üstlenmiştir. İmparatorluğun neredeyse her köşesinde ve her fırsatta, taşra mektuplarında yer alan bilgilere istinâden, sancak ve flamaların kullanıldığını söylemek mümkündür. Edirne'den gelen bir mektupta, Edirne Mekteb-i İdâdî-i Mülkîsi'nin sene sonu töreninde, okulun içi ve dışının “râyât-ı zafer-âyât-ı Osmâniyye” ile donatıldığı belirtilmektedir, bir de, “Padişahım çok yaşa” yazan bir levha asıldığı aktarılmaktadır.¹²⁷

İzmir'den gönderilen bir haberde, Ödemiş Rüsdî Mektebi'nin sınavlarının bittiği ve etrafın “kulûb-i Osmâniyânî” yani Osmanlıların kalplerini her zaman heyecanlandıran “râyât-ı zafer-âyât-ı Osmânî” ile donatıldığı ifade edilmekte,¹²⁸ Bolu'dan yazılan bir mektupta ise, Bolu Mekteb-i İdâdîsi'nin 314-15 sene sonu töreninde okulun kapısına büyük bayrakların ve salonuna, padişaha duaların yazıldığı tabloların asıldığı belirtilmektedir, bu vesile ile etrafın “nazar-ı karib” bir hale getirildiği belirtilmektedir.¹²⁹ Özellikle okullarda, etrafın sancak ve flamalarla donatılmasına bu denli özen gösterilmesi, genç yaştaki Osmanlı nüfusu üzerinde kurulmak istenen iktidar algısını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Cidde'den gelen bir haberde, bölgeye getirilen Ferec-i Yüsr suyunun açılışı için yapılan törende, standart Osmanlı merasim düzeneğinin izlendiği görülmekte, burada da etrafın “rengârenk sancaklarla tezyin” olduğu belirtilmektedir.¹³⁰ Van-Erciş'ten gönderilen bir mektupta, inşası henüz tamamlanan Kışla-i Hümâyûn'dan bahsedilerek, açılış sebebi ile “râyât-ı nusret-âyât-ı Osmânî” ile donatıldığı aktarılmakta,¹³¹ Selanik-Toyran'dan yazılan bir mektupta ise, kasa-

---

müsaade-i mekarim-âde-i hilâfet-penâhileri erzanıyla da mazhar-ı taltif-i âli buyurulmaklığım madamü'l-hayat mucebe-i minnetdâri olup bu mazhariyetten dolayı bilhassa zât-ı akdes-i hazret-i cihanbânilerine arz-ı levâzım-ı minnetdâri ederim ve bu lütf-i celilin tebrîği vesilesiyle şu resm-i bihinde hâzır bulunan zevât-ı kirâma da teşekkürler ederim.” Mâlûmat, Nr. 626, 21 Şubat 1899.

¹²⁶ Mimar Türkkahraman, a.g.e., s. 16.

¹²⁷ Mâlûmat, Nr. 1146, 26 Temmuz 1900.

¹²⁸ Mâlûmat, Nr. 776, 21 Temmuz 1899.

¹²⁹ Mâlûmat, Nr. 840, 23 Eylül 1899.

¹³⁰ Mâlûmat, Nr. 517, 1 Teşrin-i Sani 1898.

¹³¹ Bu durum mektupta şöyle dile getirilmektedir: “Müteakıban daha bu gibi nice nice âsâr-ı ümrâna Memâlik-i Vesia-yı Şâhâne'nin cilve-gâh olması duasını tekrar ile umûm tarafından üç defa: “Padişahım çok yaşa” vürûd-ı icâbet-nümûdu isâl-i kabul-gâh-ı lem-yezel kılınmış, o dakikada Kışla-yı Hümâyûn kapısı üzerine keşide edilip de temevvüc-nümâ-yı ihtîşam olan râyet-i Osmânî umum gönülleri müstağrak-ı şevk ve neşat eylemiştir. Mülk ve milletin izdiyâd-ı şevket ve mehâbetine hâdim olan asdikâ-yı şâhâneyi cenâb-ı mevlâ-yı müteal iki cihanda nâil-i amal buyursun.” Mâlûmat, Nr. 551, 5 Kânun-ı Evvel 1898.

banın yakınındaki zabıta ve nöbetçilerin çadırlarının önünde Osmanlı sancağının dikili olduğu belirtilerek, bu manzaranın insanın kalbini neşelendirdiği ifadelerine yer verilmektedir.¹³²

Sonuç

Netice olarak, ömrü moderniteyi görmeye vefa eden son büyük Müslüman dünya imparatorluğu¹³³ olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, pratik anlamda, son büyük padişahı II. Abdülhamit, bütün dünyanın bir meşruiyet krizinden geçtiği bir dönemde tahta çıkmış, kendine özgü geliştirdiği çağdaşlaşma projesi ekseninde oluşturduğu Hamîdi düzen etrafında, devletin ömrünü uzatma gayreti içerisinde olmuştur. Britanya, Rusya gibi birçok büyük monarşiyi de içine alan bu bunalım döneminde, birçok monark, halkı ile arasındaki bağı kuvvetlendirmenin yollarını aramış, siyasal sembolizm aracılığı ile çeşitli iletişim mekanizmaları oluşturarak yönettikleri kişilerin sadakatlerinden ve kendi hükümlerinin sürekliliğinden emin olmayı amaçlamışlardır. Bâbîâli'yi yönetimde etkisiz hale getiren ve tüm yetkileri kendisinde toplayarak iktidarını Yıldız Sarayı'nda merkezileştiren II. Abdülhamit için, simgeler vasıtası ile oluşturulacak bir imgesel dünya, her zamankinden ayrı bir önem taşımaktadır. Bunun farkında olan padişah, Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesini "Hamîdi" ismi ile donatmış, sosyal hayatın her alanında, kendisine yapılan dualar ve alkışlar sayesinde, halkı ile iletişim fırsatı yakalamıştır. Çağdaş Britanya kraliçesi Victoria ve diğer bazı hükümdarların yaptığı gibi, merasimlerin iktidarları meşrulaştıracak yönlerinden sonuna kadar faydalanmayı uman padişah, makalede detayları ile incelediğimiz üzere, günlük ve resmî yaşantıda icra edilen birçok törende, görsel ve işitsel semboller eşliğinde, ömrü boyunca padişahını bir kez bile görmeyen her Osmanlı ferdinin zihninde temsil imkanı bulmuş, O'nun hakkında kullanılan nitelemeler, adının verildiği mimarî yapılar ve daha birçok sembol sayesinde II. Abdülhamit portresi, 19. yüzyıl sonu Osmanlı taşrasının her yerinde en açık ve anlaşılır biçimi ile toplumun zihninde hayat bulmuştur.

¹³² Mâlûmat, Nr. 783, 28 Temmuz 1899.

¹³³ Selim Deringil, *Simgeden Millete*, s. 165.

KAYNAKÇA

- AVCI, İsmail, “Divan Şiirinde İskender-i Zülkarneyn”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VII, No: 29, Ordu 2014.
- CANNADINE, David, *Ornamentalism: How The British Saw Their Empire*, Oxford University Press, Published by Oxford University Press, New York 2001.
- DERİNGİL, Selim, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909), 3. bs., Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007.
- DERİNGİL, Selim, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, 3.bs., İletişim Yay., İstanbul 2013.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *A History of the Late Ottoman Empire, Twilight of Tanzimat, Hamidian Regime*, Princeton University Press, Princeton 2008.
- HOBSBAWM, Eric; RANGER, Terence, *Geleneğin İcadı*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2006.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Elkâb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- NORA, Pierre, *Hafıza Mekanları*, Dost Kitabevi, Ankara 2006.
- OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, 6. bs., Timaş, İstanbul 2013.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Cülûs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- Ali Said, *Saray Hatıraları-Sultan Abdülhamit'in Hayatı*, Nehir Yay., İstanbul 1994.
- TÜRKKAHRAMAN, Mimar, *Siyasal İktidarların Meşrulaşmasında Sembollerin Rolü*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 1997.
- ÜÇSU, Kaan, “İmparatorluğun Başkentinde Yenileşme Sembolü Olarak Kule, Cephe ve Meydan Saatleri”, *Tarih Boyunca Yenileşme Hareketleri*, Kitabevi Yay., İstanbul 2014.
- YILMAZ, Gülgün, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Yaşamında Saatlerin Yeri”, *Safranbolu Saat Kulesi ve Zaman Ölçerler Sempozyumu*, Karabük Valiliği Kültür Yayınları, Karabük 2011.

